

აკად. ივ. ჯავახიშვილის გარდაცვალების პირველი წლისთავისათვის

1941 წლის 18 ნოემბერს აკად. ივ. ჯავახიშვილის გარდაცვალების წლისთავზე ხაკ. მეცნ. აკადემიის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მიერ მოეწყო ხაჯარო ხხდომა-ხალამო განსვენებული აკადემიკოსის ხსოვნის აღხანიშნადად.

ხალამოს დაესწრო როგორც აკადემიის თანამშრომლები, აგრეთვე გარეშე საზოგადოებაც.

ხხდომა გახსნა აკად. ს. ჯანაშიამ განსვენებულ ივ. ჯავახიშვილის ხამეცნიერო და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის მოკლე დახასიათებით, რის შემდეგ ხიტყვებით და მოგონებებით განსვენებულის შესახებ გამოვიდნენ: ნ. ბერძენიშვილი, ა. შანიძე, ბ. ჩუბინაშვილი, ხ. შაუხიშვილი და ბ. ჩიტაია.

ნ. ბერძენიშვილი. დღეს, როცა მძვინვარე მტერმა ჩვენი სამშობლოს კიშკარი ვერაგულად შემოარღვია და გახელებული ის საბჭოეთის დედაციხეს ეხეთქება, უეჭველად, არახელსაყრელი დროა განსვენებული აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილის პიროვნებისა თუ მეცნიერულ-საზოგადოებრივი მოღვაწეობის რამდენადმე სრული შეფასებისათვის. გვწამს, ქარიშხალი გადაივლის, სიმართლის მზე კვლავინდებურად ინათებს და დროც დადგება, როცა ეროვნული კულტურის ამ დიდ მოღვაწეს შესაფერისად და ღირსეულად შეაფასებენ მისი დაზრდილები. მაგრამ ეს ხალამო, როგორი მკრთალიც ირ უნდა იყოს, არც ზედმეტია და საჭიროცაა. იმ დროს, როცა ჩვენს ეროვნულ არსებობას, ჩვენს კულტურულ მომავალს კვლავ განსაცდელი ემუქრება, იმ ადამიანის მოგონება, რომელმაც მთელი თავისი დიდი ძალ-ღონე ჩვენი ეროვნული კულტურისათვის ბრძოლას და ამ კულტურის სამსახურს პატიოსნად შეაღია, — სასარგებლო საქმეა: ივ. ჯავახიშვილის ხსოვნის ხალამო ჩვენი სამშობლოს უკეთესი მომავლისათვის ბრძოლას ემსახურება.

დღევანდელს ჩვენს მცირე სიტყვაში განსვენებული მეცნიერის შეფასება, რა თქმა უნდა, არ გვიკადნიერებია. ჩვენი მიზანია აღენიშნოთ სულ მოკლედ და ზოგადად მისი სამეცნიერო-საზოგადოებრივი მოღვაწეობიდან მხოლოდ ორიოდ მომენტი.

XIX საუკუნის მიწურულს, როცა ივანე ალექსანდრეს ძე ჯავახიშვილი სამეცნიერო ასპარეზზე სამოღვაწეოდ გამოვიდა, საქართველოს თავისი ახალი ისტორიის კრიტიკული ხანა უკვე განვლილი ჰქონდა. სიცოცხლისუნარიან ქართველ ხალხს ბრძოლის სწორი გზა უკვე ეპოვნა. საუკეთესო შეილების სახით ის რუსეთის რევოლუციური კლასის მეწინავე მებრძოლთა რიგებში ჩამდგარიყო და თავისი ეროვნული მომავალიც ამ დიადი ბრძოლისათვის დაეკავშირებია. მაგრამ ეს პროცესი იმ დროს ჯერ კიდევ მთელი სისავსით გაშლილი არ იყო და არც ამ ბრძოლის პერსპექტივი იყო ყველასათვის ნათელი.

ქართველ ხალხში ამ დროს ჯერ კიდევ ბევრი იყო დაგვიანებული მოტირალი, გადასულ დიდებაზე უიმედოდ რომ მოსთქვამდნენ; მრავლად იყვნენ „*заверди*-ს პატრიოტიზმის“, უფრო სუფრაზე რომ ემარჯვებოდათ ხოლმე „*предания Иверской земли*“-ს მოგონება. ქართველი ხალხისაგან მოწყვეტილს და წოდებრივად მომაკვდავს ქართველ თავადაზნაურობას საქართველოც მომაკვდავი ეჩვენებოდა. ცარიზმის პენსიონერად ქცეულმა ქართველმა თავადაზნაურობამ 1901 წელს საკუთარ პანაშვიდში ცხოველი მონაწილეობა მიიღო: საქართველოს პატივყარილობის ასი წლის თავი „კეთილშობილთა“ წოდებამ საქართველოს მესაფლავე ცარიზმსა და მის მოხელეებთან ერთად იღლესასწაულა.

ქართველი საზოგადოების ამ ფენასთან განსვენებულ მეცნიერს, რასაკვირველია, საერთო არა ჰქონდა რა. ძირძველი თავადის სახლის შვილი, ივანე ჯავახიშვილი ჩვენი ინტელიგენციის იმ წრეს ეკუთვნოდა, რომელიც ქართველი ხალხის საღ მაჯისცემას ცხოველად გრძნობდა და ჩვენს ეროვნულ მომავალს იმედიანად შესცქეროდა. ქართველი ერის ბრწყინვალე მომავალის ურყევი რწმენით შეუდგა განსვენებული მოღვაწე ხალხის სამსახურს და ასეთივე რწმენით დასტოვა მან თავისი ნაპირნახულევი სამშობლო.

იმ დროს ქართველ ისტორიკოსს განსაკუთრებული პასუხსაგები მოვალეობა აწვა. ბრძოლად ამდგარ ქართველ ხალხს საკუთარი ისტორია სჭიროდა, ისტორია თანამედროვე მეცნიერების მონაპოვართა სიმალღეზე მდგომი, ისტორია არა გადასულ ამბავთა მოსაგონარი, ისტორია არა საპანაშვიდო განწყობილებით დაწერილი, არა მიცვალებულის ისტორია, არამედ ისტორია ცოცხალის, მებრძოლის და მომავალის მქონე ხალხისა, ისტორია ამ ხალხის სიყვარულით გამთბარი, ისტორია მკაცრი, ქეშმარიტი და სასარგებლო.

ქართველ ერს დიდი ისტორიული წარსული აქვს. კულტურულ ხალხს შესაფერისი ისტორიოგრაფიაც გააჩნია. ქართული ისტორიოგრაფია უძველესი დროიდან მოდის. მისი დასაწყისი ქრისტიანობის იქით ხანაში იმალება. ქართული ისტორიოგრაფიის განვითარება ჩვენი ხალხის ისტორიული ბედის შესაბამისია. საქართველოს პოლიტიკური და კულტურული აღმავლობისას მისი ისტორიოგრაფიაც იზრდება და მეცნიერულად ვაგაკცდება (IX—XIV სს.), ხოლო ჩვენი ქვეყნის პოლიტიკური და ცემისა და კულტურული დაქვეითების დროს ქართული ისტორიოგრაფიაც ქვეითდება, მარტივდება, ქრონიკულ წელთაღრიცხვად იქცევა (XV—XVI სს.) და ზოგჯერ სავსებით ქრება (XVI ს-ის მიწურულიდან—XVII ს-ის მეორე ნახევრამდე). ქართული ისტორიოგრაფიის ეს თავგადასავალი განსვენებულმა ივ. ჯავახიშვილმა პირველმა შეამჩნია და თავის კაპიტალურ შრომაში—„ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა“—ხაზგასმით აღნიშნა ის.

XVIII ს-ის ქართული ისტორიოგრაფია ქართლის კულტურული აღორძინების შესაფერისი იყო. ვახუშტი და პაპუნა ორბელიანი ქართული ისტორიული აზროვნების ბრწყინვალე გამოშუქებაა.

სამწუხაროდ, ქართული აღორძინების ოაზისი კიდევ ერთხელ წალეკა (და ვინ უწყის, მერამდენეჯერ!...) ახლო-აღმოსავლეთის ველურობის ტალღამ. ვერ იხსნა საქართველო დიდი ერეკლეს ხმალმაც და დამოუკიდებლობის პატივყრილი შევიდა დიდჭირნახული ქვეყანა XIX ს-ში.

დაცემას განიცდიდა ქართული ისტორიოგრაფია XIX ს-ში. ბატონიშვილები, ო. ხერხეულიძე, ნ. დადიანი, ალ. ჭავჭავაძე, ალ. ორბელიანი, პლ. იოსელიანი და მორუსულე სულხან ბარათოვი დიდად ჩამოუვარდებოდნენ ვახუშტის, ხოლო კულტურულ ხალხთა თანამედროვე ისტორიოგრაფიის სინათლეზე ისინი განსაკუთრებით ჩამორჩენილად გამოიციქრებოდნენ.

XIX ს-ის დიდ მანძილზე ქართული ისტორიოგრაფია მეტად არახელსაყრელ პირობებში მოექცა. გადაგვარების გზაზე შემდგარი თავად-აზნაურობისათვის საქართველოს ისტორია წარსული დროის რომანტიკული მოგონება და იყო მხოლოდ. საიქიოსაკენ პირმიქცეულს, მომაკვდავ წოდებას ისტორია პრაქტიკულად აღარ სჭიროდა. ქართველი ხალხი (დემოკრატია) კი ჯერ კიდევ არ ამდგარიყო და პოლიტიკურ სარბიელზე აქტიურად არ გამოსულნიყო. რა თქმა უნდა, ქართული ისტორიული აზროვნების ზრდა-განვითარება არც ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის ანგარიშებში შედიოდა.

ასეთ პირობებში გასაგებია, თუ საქართველოს ისტორიის დამუშავების საქმე უცხოელთა ხელში გადავიდა. მარი ბროსე, რომელმაც ჩვენი ისტორიის დამუშავების საქმეს ეგოდენი ღვაწლი დასდო, ქართული ისტორიოგრაფიის გარეშე დგას (ამდენადვე ადვილად გასაგებია, რომ ბროსეს მეცნიერული შემკვიდრეობის ამთვისებელი საქართველოს ისტორიის დარგში და მის წამოწყებათა გამგრძელებელი დიდხანს არავინ იყო ჩვენში).

რასაკვირველია, არაფერი აქვთ საერთო ქართულ ისტორიოგრაფიასთან ბუტკოვს, დუბროვინს და სხვა მათ ძმებს (როგორც ფორმალურად, ისე არსებითადაც მათი შრომარუსულ ისტორიოგრაფიას ეკუთვნის), რომელნიც საქართველოს და მის ისტორიას რუსეთის იმპერიის საშენ მასალად უყურებდნენ (ჩვენი ქვეყნის წარსულის ასეთი „მოამაგენი“

XIX საუკუნეში და შემდეგაც ბევრი იყვნენ, „მოამაგენი“, რომელთაც საქართველო მხოლოდ დამონებული და პოლიტიკურად მკვდარი უყვარდათ. კლასიკურია ერთი მათგანის: „*люблю Грузию, только под властью России*“).

XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან ქართულ ისტორიოგრაფიას გამოცოცხლება დაეტყო. ნიკიერი მკვლევარი დიმიტრი ბაქრაძე ქართული ისტორიული აზროვნების ახალი ხანის პირველი წარმომადგენელია. ამავე ხანებში პეტერბურგის უნივერსიტეტში თანდათან გაძლიერდა აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტი, რომლის სამუშაო გეგმაში, სხვათა შორის, ქართული ენისა და საქართველოს წარსულის შესწავლაც იყო გათვალისწინებული. რა თქმა უნდა, პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტი ქართული ენისა და საქართველოს ისტორიის შესწავლით ქართველი ხალხის სამსახურს არ აპირებდა, ისე როგორც არ აპირებდა ის სამსახურს არა ერთი მკვდარი თუ ცოცხალი ხალხისას, რომლის ენასა და წარსულს ასეთივე ხალისით და წარმატებით სწავლობდა.

მაგრამ ჩვენს ქვეყანაში ახალმა სიომ დაჰქროლა. ქართველმა ხალხმა თავის ახალ ისტორიაში გადასვლის კრიტიკული პერიოდი გადალახა და თავისუფლებისათვის ბრძოლის ასპარეზზე გამოსულ ერს საკუთარი ძველი კულტურის ცოდნის ძლიერი მოთხოვნილება გაუჩნდა. და პეტერბურგის ქართული ფილოლოგიის სკოლასაც წილად ხვდა სულ სხვა საპატიო ამოცანის შესრულება.

თავისი ქვეყნის უკეთესი მომავლისათვის ბრძოლის წყურვილით გატაცებული არა ერთი ქართველი ნიკიერი ახალგაზრდა დაეწაფა ამ ხანებში მეცნიერების სხვადასხვა დარგს, რათა თანამედროვე იარაღით აღჭურვილიყო და მშობელი ხალხის ღირსეული სამსახური შესძლებოდა.

80-ანი წლებიდან პეტერბურგის უნივერსიტეტში ქართული ფილოლოგიის შესწავლას სათავეში ქართველები უდგანან. ჯერ ნიკიერი პროფესორი ალექსანდრე ცაგარელი, შემდეგ დიდი მეცნიერი აკად. ნიკო მარი. ქართველი ერის კულტურისა და ისტორიის შესწავლის საქმე მკვიდრ მეცნიერულ ნიადაგზე დადგა.

ამ სკოლაში გაიარა მეცნიერული წრთობა ივანე ჯავახიშვილმა. შრომისა და ცოდნის უსაზღვრო წყურვილით შეუდგა ის მეცნიერების მძიმე ტვირთს და მთელი სიცოცხლის განმავლობაში სასახელოდ ატარა, ისე რომ სულიერი მოღვაწე არ უგრძნია, შრომისა და ცოდნის წყურვილი არ შენელებია.

ივანე ჯავახიშვილი პეტერბურგის ქართველოლოგიის სამკვდლოში ახალი საქმის მოთავედ გამოვიდა. მას არ აკმაყოფილებს რუსული მეცნიერების წარმატება საქართველოს შესწავლის საქმეში და, როგორც მშობელი ხალხის ქეშმარიტი მსახური, ის ქართული მეცნიერების შექმნისათვის იბრძვის. მისი იმდროინდელი სამეცნიერო მოღვაწეობა ამის სანიმუშო მაგალითი იყო. 1899 წლიდან 1917 წლამდე ივანე ჯავახიშვილმა 40 სხვადასხვა სახელწოდების სამეცნიერო ნაშრომი გამოაქვეყნა. აქედან 23—რუსულ ენაზე, 16—ქართულზე, ერთი—გერმანულზე. ახლა, თუ ამ სიას ნაშრომთა მნიშვნელობა-მოცულობის თვალსაზრისით განვიხილავთ, სულ სხვა სურათს მივიღებთ. გარდა ერთი ნაშრომისა (*Государственный строй древней Грузии и древней Армении*), სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად რომ იყო დაწერილი, განსვენებულ მოღვაწეს რუსულ ენაზე მხოლოდ მცირე წერილები უწერია. ამავე დროს, ყველა კაპიტალური ნაშრომი („საქართველოს ეკონომიური ისტორია“, „ქართული სამართლის ისტორია“, „ქართველი ერის ისტორია“, „ისტორიის მიზანი, წყაროები, მეთოდები წინად და ეხლა“) მან ქართულად გამოაქვეყნა. ამავე ხანებში გატაცებული მეცნიერი ხშირად, ზაფხულობით, თითქო მშობელ ხალხს საკუთარი მუშაობის ანგარიშს აბარებსო, მთელი რიგი მოხსენებით გამოდიოდა თბილისში და ქართველ საზოგადოებას მის ნამდვილ წარსულს მეცნიერული სიტყვით აცნობდა.

ასეთი საქმისათვის იმ დროს მშობელი ხალხის სამსახურით გატაცება და ძლიერი ნებისყოფა იყო საჭირო. ოფიციალური ხელისუფლება ასეთი შრომისათვის წარჩინებას არ იძლეოდა, ხოლო დაბრკოლებას კი ყოველგვარს უქმნიდა პატრიოტ-მოღვაწეს. სამისოდ დამახასიათებელია, რომ ზემოდასახელებული შრომებიდან ყველა, რუსულ ენაზე დაწერილი, პეტერბურგში დაუბეჭდავთ, ხოლო ქართულად დაწერილი ნაშრომები—ყველა თბილისში.

მაგრამ ეს გარემოება თუ ერთი მხრით იმას მოწმობს, რომ ქართულ მეცნიერებას პეტერბურგში არ სწყალობდნენ, მეორე მხრით იმის მაჩვენებელიცაა, რომ აქ, საქართველოში, ქართული მეცნიერების საჭიროება უკვე შექმნილიყო. და ეს საესებით გასაგები და ბუნებრივია: ეს დრო ცხრაას ხუთი წლის რევოლუციის ეპოქა იყო.

ასეთ პირობებში ქართული უნივერსიტეტის დაარსებაზე ფიქრი არაფერს ფანტასტიკურს არ შეიცავდა. და როცა განსვენებული მეცნიერი, სტოლიპინის რეაქციის დროს, ქართველ მეცნიერ მუშაკთა აღრიცხვას თავის უბის წიგნაკში აწარმოებდა, აქ საკვირველი არაფერია. ეს სრულიად ბუნებრივი საქმიანობაა იმ ადამიანისა, რომელიც ახალი ქართული მეცნიერების ფუძემდებლად გამოვიდა. ქართული მეცნიერება რუსულ უნივერსიტეტში ვერ აყვავდებოდა და ვინც ქართული მეცნიერების სამსახურს აპირებდა და ამ საქმის მომავალი სწამდა, მას უნდა ქართული უნივერსიტეტის შექმნის ფიქრიც ჰქონოდა. ეს იმ დროს უნიადაგო ოცნება სრულიადაც არ იყო: ვისაც ქართველი ერის მომავალი სწამდა, ვისაც რუსეთის რევოლუციური აზვირთება სიხარულს ჰგვრიდა და აიმედებდა, მას ისიც სწამდა, რომ რეაქცია, სტოლიპინის თუ სხვების, განწირულია, რომ მომავალი რევოლუციისა და თავისუფლებისაა. ამიტომაც ქართული უნივერსიტეტის თადარიგი რეალური, მეცნიერულ-რევოლუციური მოღვაწეობა იყო.

ქართული ისტორიოგრაფიის განვითარებაში ივანე ჯავახიშვილი ახალი ეტაპი შექმნილია. ქართული ისტორიოგრაფიისათვის აქამდის უჩვეულო სიღრმითა და მოცულობით სრულიად ახლად დაამუშავა განსვენებულმა მეცნიერმა ჩვენი ისტორიის აურაცხელი საკითხები: პოლიტიკა, ეკონომიკა, სამართალი, ეთიკა, იდეოლოგია, მატერიალური და სულიერი კულტურა... დიდი ერუდიცია, მაღალი მეცნიერული აღჭურვილობა, ფართო ისტორიული პერსპექტივი, ბასრი კრიტიკული ალლო, სანიმუშო და მისაბამი მეცნიერული სინიდიისი, მუშაობით შეუწელებელი გატაცება, დიდი ნებისყოფა და მშობელი ხალხის კეთილშობილი სიყვარული,—ყველაფერი ეს ერთად ამკობდა განსვენებულ მოღვაწეს და საშუალებას აძლევდა მას ქართული მეცნიერების დაკორდებული ყამირი ძლიერი მკლავით ღრმად გადაეხნა.

დიდი შემოქმედის სიმკაცრით გაწმინდა განსვენებულმა მეცნიერმა ქართველი ერის ისტორიის საშენი მასალა (ისტორიის წყაროების კრიტიკა ჩვენში აქამდის სრულიად არ არსებობდა და მეცნიერების ეს დარგი ქართულ ისტორიოგრაფიაში განსვენებულმა ჯავახიშვილმა შემოიტანა). არა ერთი საისტორიო წყარო, რომლის სანდოობაში აქამდის ეჭვიც არავის შესდიოდა, უღმობელი კრიტიკის სინათლეზე გამოიტანა და უკუაგდო, არა ერთი პატრიოტული გადმოცემა, ხალხური შემოქმედების ლამაზი ნაყოფი, როგორც ისტორიისათვის უვარგისი წყარო, შეუბრალებლად გასწირა; უზარმაზარი შრომის შედეგად საესებით დაამსხვრია მის დრომდის არსებული შეხედულება ქართულს ისტორიოგრაფიაზე და სრულიად ახალი შეხედულება დაასაფუძვლა. ამავე დროს მან შემოკრიბა უცხოური წყაროები ქართველი ხალხის წარსულის შესახებ. ყველაფერი ეს შედარებითი შესწავლის მკაცრი კრიტიკით გაცხრილა და აგრე დამზადებული სანდო საშენი მასალით ქართველი ერის ისტორიის წერას შეუდგა.

მრავალი რამ გასწორდება განსვენებული მეცნიერის ნაშრომებში, მის ნამუშაკვეის საფუძველზე თანდათან ახალი მეცნიერული ნაგებობანი გაჩნდება, ქართული ისტორიო-

გრაფია განვითარების შემდეგ საფეხურებს მიაღწევს, მაგრამ სამუდამოდ დარჩება ეტაპი, ივანე ჯავახიშვილმა რომ შექმნა ქართული ისტორიული აზროვნებაში, — დარჩება და იარსებებს ისევე, როგორც არსებობს ქართული ისტორიული აზროვნების ეტაპები ეპოქალური წინსვლის, დიდი ვახუშტის...

1917 წელს, როდესაც რევოლუციამ მეფის რუსეთი დაამსხვრია და ხალხთა საპრობლემის კარები გაიხსნა, ქართული უნივერსიტეტის შექმნის საკითხი სადღეისო ამოცანად იქცა. პეტროგრადში ივანე ჯავახიშვილის მოთავეობით ახალი ქართული მეცნიერების შტაბი ჩამოყალიბდა. აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტს დაზრდილი ქართველი „შევარდნები“ გადაუფრინდა. გატაცებული მოღვაწის დიდი ხნის ოცნებამ ხორცი შეისხა. პატრიოტებმა სამშობლოს მოაშურეს და აქ ქართულ უნივერსიტეტს საძირკველი ჩაუყარეს. ამიერიდან ივანე ჯავახიშვილი ქართულ მეცნიერებას სათავეში ედგა.

ჩქარა საქართველო ოქტომბრის რევოლუციის მზემ გაანათა და საბჭოთა წყობილებით გაპოზიერებულ ნიადაგზე თბილისის უნივერსიტეტმა მთელი რიგი უმაღლესი სასწავლებლები იბარტყა. ქართულ მეცნიერებას უსაზღვრო პერსპექტივები გადაეშალა.

ფიზიკურად დასუსტებული მსოფლიო მეცნიერი სულიერად განკაბუჯდა: ამ წლებზე მოდის მისი სამეცნიერო მუშაობის უნაყოფიერესი პერიოდი.

საბჭოთა მთავრობამ ღირსეულად დააფასა ხალხის მსახური.

20 წლის მანძილზე ქართული მეცნიერება მომწიფდა, დავაგვაცდა. მეცნიერთა ათეული ბევრეულად იქცა. ქართული მეცნიერების დიდი შენობისათვის თავის მოდგმა შესაძლებელი გახდა: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის დაარსება დღის წესრიგში დადგა. ქართული მეცნიერების პატრიარქი პირადად ვერ მოესწრო ჩვენი კულტურის ამ ზენის, მაგრამ ის მშვიდი და დაჯერებული დაგვმორდა: სწამდა, რომ ამ დიდ საქმეს, ყოველი მხრით დროულსა და შემზადებულს, ბრწყინვალე მომავალი უზრუნველყოფილი აქვს.

ა. შანიძე. აკად. ივ. ჯავახიშვილი დიდი მეცნიერი და დიდი ადამიანი იყო. ასეთი პიროვნების შესახებ უნდა ვიცოდეთ ყოველი დეტალი მისი ცხოვრებისა და მე მინდა ვისარგებლო შემთხვევით, რომ აქ დამსწრეთა ყურადღება მისი ცხოვრების ერთ მნიშვნელოვან მხარეზე შევაჩერო.

ბევრმა იცის, რომ განსვენებულ აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილს კუქ-ნაწლავების ქრონიკული დაავადება ჰქონდა, მაგრამ არ იცის, თუ როგორ დაეწყო ეს დაავადება და როგორ მიმდინარეობდა იგი.

1899 წელს, როდესაც ივ. ჯავახიშვილმა პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტი გაათავია, საზაფხულოდ თბილისს დაბრუნდა. ივანეს მამას, ალექსანდრეს, რომელიც საქალაქო სკოლების ინსპექტორად იყო, იმ დროს ბინა ივლაბარში ჰქონდა.

ზაფხული იყო, ივლისი თუ აგვისტო, ხალხი გაკრებილი იყო ქალაქიდან აგარაკებზე. შინ არავინ იყო, მამის გარდა.

ივანე ჯავახიშვილს სთხოვეს, დასწრებოდა წერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობის სხდომას. ის დასთანხმდა და გასწია სხდომაზე. სხდომის დაწყებამდე შეიარა სააკიანციის საკანდიტროში, რომელიც სოლოლაკის კუთხეში იყო მოთავსებული, და 2 ფუნთუშა („პონჩიკი“) შექამა.

სხდომაზე 1 საათის შემდეგ ცუდად იგრძნო თავი, ბოდიში მოიხადა და დასტოვა დარბაზი. ძლივს მოახერხა ეტლამდი მისელა, ჩაჯდა და სასწრაფოდ გაემგზავრა შინ. მივიდა თუ არა, მაშინვე ლოჯინში ჩაწვა, საშინელი ტკივილებისაგან შეწუხებული, მამა კი,

რომელიც ამ დროს შინ დახვდა, ექიმის მოსაყვანად გაეშურა. ექიმთა უმრავლესობა წასული იყო აგარაკებზე და ვერავინ იპოვა. შემთხვევით შეხვდა ერთ ახალგაზრდა ექიმს და ის წაიყვანა. ექიმმა ავადმყოფი გასინჯა და წამალი გამოუწერა. მაგრამ წამლისაგან ავადმყოფი კიდევ უარესად გახდა: პირიდან სისხლი ამოუვიდა და ყოველ 5 წუთში პირის ლებინება ჰქონდა, კუჭი მოეშალა, სისხლის დინება დაეწყო, გრძნობა თანდათანობით ეკარგებოდა, მაჯისცემა ძლივს ეტყობოდა.

მამამ რომ უარესობა შეატყო შვილს, არჩია სხვა ექიმის დაძახება. გაექანა თავად აზნაურთა ქარვასლისაყენ, სადაც ეზოში რესტორანი იყო და სადაც იმედი ჰქონდა იპოვიდა ნაცნობ ექიმს. მართლაც, რესტორანში დახვდა ნაცნობი ექიმი—ტიტე სიმონის ძე ქიქოძე, რომელიც მაშინვე წაჰყვა შინ. მივიდნენ შინ თუ არა, ექიმმა გასინჯა ავადმყოფი, რომელსაც მაჯისცემა ოდნავ ეტყობოდა. თვალები გაახელინა, ასანთზე გასინჯა. შემდეგ გავიდა მეორე ოთახში და საყვედურით მიჰმართა ახალგაზრდა ექიმს: საექიმო უბის წიგნი მაინც არა გქონდა, რომ გაგეგო საქმის ნამდვილი ვითარება და სათანადო წამალი გამოგეწერაო?

ავადმყოფს გული უსუსტდებოდა, პირიდან სისხლი ამოსდიოდა. ექიმმა ქიქოძემ გამოუწერა წამალი, რომელსაც ყოველ 5 წუთში ასმევდნენ.

პირის ლებინება არ შეუწყდა, რაც ერთი მხრით კარგი იყო, რადგანაც თან ამოჰქონდა საწამლავი, მაგრამ ექიმმა შენიშნა: ტანი ცოტას მაინც შეიწოვს და საწამლავის რაიმე ნაშთი მაინც დარჩებაო. ექიმი ტ. ქიქოძე 2 საათიდან 5 საათამდე დარჩა ავადმყოფთან.

შემდეგ გამოირკვა, რომ ნამცხვარი, რომლისაგან ავად გახდა ივ. ჯავახიშვილი, მოუკალაე სპილენძის ჭურჭელში გაეკეთებინათ, იმ დღეს იმავე საკანდიტროდან ისეთივე ნამცხვრების წყალობით რამდენიმე კაცი მოწამლულიყო, მათ შორის ჯავახიშვილიც.

სალამო ხანს ავადმყოფს მოკეთება დაეტყო და ექიმმა ქიქოძემ უთხრა: ახლა კი გადარჩენილი ხართ და 3 დღის შემდეგ ჩემთან გელითო, თან დასძინა: 3 თვის განმავლობაში ერთდეთ ყოველგვარ გამალიზიანებელ საქმელსაო.

ამის შემდეგ ავადმყოფი ერთი კვირის განმავლობაში საერთოდ მოკეთდა და აგვისტოს ბოლო რიცხვებში პეტერბურგს გაემგზავრა კიდევ. იქ სამი თვის განმავლობაში ზედმიწევნით ასრულებდა ექიმ ქიქოძის დარიგებას. შემდეგ კი დიეტის დაცვაზე ხელი აიღო.

ამის შემდეგ ხშირად ხდებოდა ავად, მაგრამ არ ფიქრობდა, რომ ამას კავშირი ჰქონოდას მოწამელასთან. ექიმები ეუბნებოდნენ: მწვავე გალიზიანება გაქვს, მიზეზი ახალი რამ არისო. მისცემდნენ წამალს, მოკეთდებოდა.

მერმე ავადმყოფობამ თანდათან უმატა, ხშირად ხდებოდა ავად. შემდეგ დაეწყო საშინელი ტკივილები ნაწლავებისა, კუჭის მოშლილობა. ვისთანაც მიდიოდა, ეუბნებოდნენ: არაფერიო, კუჭის ნევროზიო.

სხვათა შორის, სპილენძის სუნი ალლოთი მეჯავრებოდაო. კარების თითბრის სახელურებს რომ ხელს ვახლებდი, ტანში უსიამოვნებას ვიგრძნობდი, რადგანაც, ალბათ, შეერთება ხდებოდა ტანში დარჩენილ საწამლავთანაო.

ერთხელ ჩვენებმა ოჯახში მოინდომეს ღვეზილების გამოცხობა და ცომში შაქარი უნდა გაერიათო. ოჯახში ყველამ იცოდა და მზარეული ქალიც გაფრთხილებული გვყავდა, რომ შაქრის დანაყვა არ შეიძლებოდა სპილენძის ავანდასტაში, მაგრამ მზარეულს,—არ ვიცი, დაეზარა შაქრის ფხვნილზე დუქანში წასვლა და ყიდვა, თუ რა,—შაქარი სპილენძის ავანდასტაში დაენაყა და იმით გაეკეთებინა ღვეზილიო. ღვეზილი რომ ვქამე, ამის შემდეგ ორი საათი არ იყო გასული, რომ ტკივილები დამეწყო და ცუდად გავხდიო. თავს სისუსტე შევატყე, გული მიმდიოდა, დამეწყო პირიდან ლებინება (ამომდიოდა მომწვანო-მოლურჯო სითხე). უთუოდ ყველაფერი სპილენძის ავანდასტაში დანაყილი შაქრის მიზე

ზით იყო, მაგრამ რაკი ნამდვილი მიზეზი არ ვიცოდი, მე ბადრიჯნის მურაბას ვაბრალებდიო. ძმებს—გიორგისა და დათას—ვეუბნებოდი: მურაბა არ სკამოთ, გადაღვირეთ-მეთქი, ისინი კი მიირთმევდნენ და თან ილიმებოდნენ, რადგანაც სკოდნოდათ, თუ რა იყო ნამდვილი მიზეზი ჩემი ავადმყოფობისაო (მზარეული ქალი გამომტყდარიყო, რომ სპილენძის ავანდასტაში დანაყა შაქარი). ეს მე მათ შემდეგ მიაბმესო.

ეს ამბავი პეტერბურგში მომხდარა.

გადიოდა დრო. ავადმყოფობა თანდათან უფრო და უფრო მატულობდა. ექიმები, კისთანაც კი მივიდოდა, ეუბნებოდნენ: არაფერიო, კუჭის ნევროზია, მადა უნდა მოგივიდესო და დარიშხანას აძლევდნენ. ამით პაციენტი უფრო უარესად ხდებოდა: დარიშხანა კიდევ უფრო აძლიერებდა წყლულიანი ნაწლავების დაავადებას.

ერთხელ პეტერბურგში იყო ერთი ქართველი ექიმი, მას გაუსინჯავს და უთქვამს: ისე დამშეული ხართ და დასუსტებული გაქვთ სხეული, რომ სრულიად შეუძლებელია თქვენი ასეთ მდგომარეობაში დარჩენაო, რადგანაც გულისა და კუჭის ნევროზი გაქვთო, საჭიროა ტონუსის აწევო და სხვა. გამოუწერია წამალი, რომელშიც თურმე დარიშხანა შედიოდა დიდი რაოდენობით და, აფთიაქიდან რომ ასეთი წამალი გამოეშვათ, ექიმს რეცეპტზე გვერდით მოუწერია: sic!!! (სამი ძახილის ნიშნით) იმისთვის, რომ არ ეფიქრათ ასეთი დიდი დოზა თითქო რაიმე შეცდომის შედეგიაო და თანაც ავადმყოფისთვის უთქვამს: მე თქვენ ცხენის დოზა გამოგიწერეთ, მაგრამ ეს საჭიროაო.

უახლოესი აფთიაქის გამგე, ფარმაციის მაგისტრი, კარგი ნაცნობი ყოფილა ივ. ჯავახიშვილისა, რომელსაც გადაუცია მისთვის ეს რეცეპტი. გამგეს უთქვამს: „მე უფლება არა მაქვს არ მოგცეთ წამალი, წამალს მოგცემთ, მაგრამ გეხვეწებით, არ დალიოთო, რადგანაც ისეთი დოზაა, რომ პირდაპირ საშიშია. თუ არ დაიშლით და დაღევთ, ერთ მესამედზე მეტი მაინც არ დალიოთო“.

ივ. ჯავახიშვილს ეს წამალი აფთიაქიდან გამოუტანია, მაგრამ სრულიადაც არ დაუღვია, რამდენიმე დღის შემდეგ იმ ექიმს უკითხავს: ახლა ხომ კარგად ხართო?—ახლა კარგად ვარო, უპასუხნია პაციენტს.

ამასობაში ავადმყოფობა თავისი გზით მიდიოდა. საჭირო იყო ნამდვილი წამლობა. ურჩიეს ერთ ნევრო-პათოლოგთან მისვლა. მან უთხრა: თქვენ ნაწლავებში არაფერი სერიოზული არა გაქვთ, გაქვთ მხოლოდ დუღილი და ამის წინააღმდეგ ახალი საშუალება მოიპოვებო და იმას გამოგიწერთო. აი მე თვითონაც ვსვამ ამ წამალსო. „ეფიქრე: ეს კაცი არ იქნება თავის მტერი-მეთქი, იქნება არ მარგოს, მაგრამ მაინც ვსინჯავ-მეთქი“. ასე უფიქრია ივ. ჯავახიშვილს და გამოუწერია 20 ბოთლი წამალი, რომელიც ბურახს ჰგავდაო (წამალს მოსკოვიდან იბარებდნენ პეტერბურგში). დაუწყო ახალ წამალს სმა, მაგრამ თავს უარესობა შეატყო და თავი დაანება.

გადიოდა დრო. ავადმყოფობამ უფრო და უფრო დაიგდო ლოგინდ, მარტო ლექციებისათვის დგებოდა და ვინ იცის, რით გათავდებოდა საქმე, რომ ერთი ამბავი არ მომხდარიყო.

1908—9 წელს ივ. ჯავახიშვილის უმცროსი ძმა, დათა, ფინანსისტი, რომელიც საპროფესოროდ ემზადებოდა საფინანსო მეცნიერებათა დარგში პროფ. ოზეროვთან პეტერბურგის უნივერსიტეტის იურიდიკულ ფაკულტეტზე, ავად შეიქნა ნალველას ბუშტის ანთებით. ავადმყოფობასთან ვერავინ ვერას გახდა, გარდა გრანსტრემისა, რომელიც მაშინ პრივატდოცენტად იყო სამხედრო-სამედიცინო აკადემიაში. გრანსტრემმა დათა ჯავახიშვილის ავადმყოფობის მიზეზი გამოარკვია და ურჩია მას, კარლსბადს გამგზავრებულიყო¹.

¹ დათა ჯავახიშვილი შემდეგ გარდაიცვალა (1911 წ. ნოემბერში).

ამ გზით იცნობდა ივ. ჯავახიშვილი ექიმ გრანსტრემს და მას მიმართა სამკურნალოდ, როდესაც უკვე 10 წელიწადი იყო გასული მოწამელის დროდან. გრანსტრემმა: გარეგნული გასინჯვით არაფერი გეტყობათო— უთხრა— და საჭიროა ქიმიური და მიკროსკოპიული ანალიზიო. კუჭის წვენი თვითონ ამოუღო და ანალიზის შემდეგ: კუჭის მება დაკლებული გაქვთ 25%-ითო, უთხრა. მიკროსკოპიული ანალიზის შედეგი რომ უნახავს, ექიმს უთქვამს: მდგომარეობა მეტისმეტად ცუდია: დაზიანებულია მთელი ტრაქტი, მოიპოვება სისხლი, ჩირქი, ლორწო. თავის დროზე შეიძლებოდა სრულიად მორჩენა, ახლა-კი, ვერ დაგიმალავთ, შეიძლება იცოცხლოთ, მაგრამ იმ შემთხვევაში, თუ სასტიკად დაიცავთ დიეტასაო. არავითარი ნევროზი თქვენ არა გაქვთ, ორგანული გაღიზიანებაა მოწამელის შედეგად და ვერ გაუგიათ ექიმებსაო.

გრანსტრემმა დაარიგა: არ შეიძლება სკამოთ: მსუქანი, მებავე, ძალიან ტკბილი, მლაშე, შემწვარი; საკმელი ყველაფერი გახეხილი ან დაკეპილი უნდა იყოსო. სასაკმებელი არ დალიოთ არას დროს და ყოველთვის, როცა ექიმს ეჩვენოთ და შეჰნიშნოთ, რომ დარიშხანას გიწერთ, გააფრთხილეთ, რომ, დარიშხანა თუ აუცილებელია, კანქვეშ უნდა იქნეს შეშხაუნებული, დალევა კი არ შეიძლებაო. საკმელად შეიძლებაო: თოხლო კვერცხი, ცოტა კარაქი, ცოტა პური, დაკეპილი ქათმის ხორცი, თევზი (მხოლოდ მოხარშული და არა მსუქანი), კომპოტი და კისელიო.

გრანსტრემის დარიგებას ივ. ჯავახიშვილი სასტიკად იცავდა და რიგიანად გრძნობდა თავს, თანდათან უფრო კარგადაც ვახდა. თუ წინათ საშინელი გულისფრიალი (ტახიკარდია) ჰქონდა და მაჯისცემა 120-მდე აუდიოდა, დიეტის შემდეგ ამ სენმა სრულიად გაუარა. სიფრთხილე მაინც დიდი სჭირდებოდა საკმელების შერჩევაში. სამწუხაროდ, დიეტის ზედმიწევნილობით დაცვა ყოველთვის არ ხერხდებოდა, განსაკუთრებით მოგზაურობის დროს, როგორც შემდეგი ეპიზოდის ამტკიცებს:

1910 წელს, ზაფხულის დამლევს, ივ. ჯავახიშვილი ცოლშვილითურთ პეტერბურგს მიემგზავრებოდა. გზაში, ბაქო-დარუბანდის გადასარბენზე, ვაგონ-რესტორანში ზუთხი ჰამა. თევზი ახალი ყოფილა, არავისთვის არაფერი უენია, ივ. ჯავახიშვილი კი იმ ღამეს ცუდად გამხდარა: მოჰსვლია გულის რევა, დასწყება კრუნჩხვა, გალურჯებულა და სხვა, ერთი სიტყვით აშკარა ნიშნები ყოფილა მოწამელისა. რადგანაც ამ დროს ხოლერობა ყოფილა, მგზავრები შიშის ზარს აუტანია და სწრაფად დაუცლიათ ის ვაგონი, რომელშიც ივ. ჯავახიშვილი ყოფილა ოჯახის წევრებითურთ. მატარებლის ადმინისტრაციას მოუხლომებია ვაგონის მოხსნა მინერალურ წყლებში საღებინფექციოდ და ბარაკში გაგზავნა. რის ვაი-ვაგლახით ივ. ჯავახიშვილის მეუღლეს მოუხერხებია ექიმის დარწმუნება, რომ აქ მოწამელა იყო თევზისაგან და არა ხოლერა. ვაგონი არ მოუხსნიათ და ნება დაურთავთ განეგრძო გზა, მაგრამ ავადმყოფი ისე ცუდად გრძნობდა თავს, რომ იძულებული გამხდარა ჩამომხდარიყო კურსკში, სადაც ეგულებოდა და და სიძე. იქ მოკეთებულა ერთი კვირის განმავლობაში და შემდეგ გამგზავრებულა პეტერბურგს.

გადიოდა ხანი. ამასობაში მსოფლიო ომი ატყდა. ქალაქებში იკლო სურსათ-სანოვაგემ. გაჭირდა დიეტის დაცვა.

1915—16 წწ., როდესაც ივ. ჯავახიშვილს ცოლშვილი თბილისში ჰყავდა, მას ძალიან უჭირდა პეტროგრადში ექიმის მიერ გამოწერილი შერჩეული საკმელების შოვნა, ამის გამო გასაკვირველი არ არის, რომ მისი ჯანმრთელობა თანდათან უარესდებოდა.

1917 წ., საქართველოში დაბრუნების შემდეგ, ივ. ჯავახიშვილს ისევ დაუწყო ნევროზი, გულის ფრიალი. ხშირად მოსდიოდა მწვავე შეტევები. უნივერსიტეტში ბევრჯელ ვყოფილვართ მოწამე მისი ცუდად გახდომისა. ასეთი მდგომარეობის გამო ის ძალიან ერიდებოდა მგზავრობას, რადგანაც გზაში ძნელია დიეტის დაცვა. მწვავე შეტევების შემთხვევებში ავადმყოფს ექიმები ნახულობდნენ, ეუბნებოდნენ: მსხვილი ნაწლავების რეაქ-

ცია გაქვსო, ეგ არაფერია, ნევროზის ნიადაგზე იქნებაო. სწამლობდნენ. ზოგ ექიმს ემადლიერებოდა, მაგრამ საერთოდ მისი სიცოცხლე საფრთხეში იყო. ბოლოს ისევ ძველ წესს მიმართა: პროფ. ვლ. ვორონინს სთხოვა კუჭის წვენი ანალიზის გაკეთება. ანალიზმა იგივე უჩვენა, რაც გრანსტრემის დროს იყო. პაციენტმა მაშინვე დაანება თავი ექიმების რჩევას და მკურნალობას და დიეტას მიჰყო ხელი.

მაგრამ მეორედ დიეტის დაცვა უკვე იმდენად დაგვიანებული იყო, რომ განსვენებული დღე-დღეზე მოელოდა უბედურებას. მიუხედავად მძიმე ქრონიკული დაავადებისა, ივ. ჯავახიშვილი ერთი წუთითაც არ ისვენებდა და განუწყვეტლევ მუშაობდა. ის ცდილობდა დაუცხრომელი სამეცნიერო მუშაობით და ფართო საზოგადოებრივი მუშაობით დაედუმებინა საშინელი ფიზიკური ტკივილები.

უნდა აღინიშნოს მაინც, რომ აკად. ივ. ჯავახიშვილის კუჭ-ნაწლავების დაავადება არ ყოფილა მისი სიკვდილის უშუალო მიზეზი, თუმცა გამორიცხული არ არის, რომ სწორედ ამ დაავადებამ შოამზადა ნიადაგი საშინელი კატასტროფისთვის, რომლის მოწამე მთელი აუდიტორია გახდა აკადემიკოსის უკანასკნელ სამეცნიერო მოხსენებაზე შარშან ამ დროს.

ოჯახის წევრების გადმოცემის თანახმად, იმ საბედისწერო დღეს ივ. ჯავახიშვილი საშინელ ტკივილებს გრძნობდა და ფეხზე ძლივს იდგა თურმე. მაგრამ მას დიდი ჰქონდა მოვალეობის გრძნობა, რომელიც მას ამ ტკივილებს ავიწყებინებდა.

ივ. ჯავახიშვილი დაიღუპა მოვალეობის შესრულების დროს.

P. S. აკად. ივ. ჯავახიშვილი 1939 წ. საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის თებერვლის სესიას დაესწრო მოსკოვში. მეც ვიყავ იმავე სესიაზე. მოსკოვიდან რომ ვბრუნდებოდით მატარებლით, მე ვსთხოვე ივ. ჯავახიშვილს, ეამზნა ჩემთვის მისი ხანგრძლივი ავადმყოფობის ამბავი. მან მიაშბო და მისი ნაამბობი იქვე, ვაგონის კუპეში, მოკლე შენიშვნების სახით, ჩავიწერე უბის წიგნაკში. ეს იყო 3.III.1939 წ. გროზნასა და მახაჩკალას გადასარბენზე.

აქ მოთავსებული ამბები თვით აკად. ივ. ჯავახიშვილის ნაამბობის მიხედვით არის მოთხრობილი, გარდა „ხოლერის“ შემთხვევისა, რომელიც მისი მეუღლისაგან მაქვს გაგონილი.

გ. ჩუბინაშვილი. წარსულს რომ მივუბრუნდები ხოლმე, ბატონ ივანეს ვხედავ ჯერ მაშინ, როცა ის სტუდენტი თუ ახლად უნივერსიტეტ დამთავრებული იყო (მე კიდევ ყრმა 12—15 წლისა), მერმე—მაშინ, როცა ის იოსებ ყიფშიძის დისერტაციის ოფიციალურ ოპონენტად გამოვიდა, და ბოლოს—მაშინ, როცა გარემოებამ მასთან უკანასკნელ 25 წელს პეტერბურგსა და თბილისში დამაკავშირა. შთაბეჭდილება, რომელიც მან ამ სამივე ხანს ჩემში გამოიწვია, მუდამ ერთია. ეს შთაბეჭდილება, უცვლელი და თანაბარი აღნიშნულ დროთა მთელ მანძილზე, შთაბეჭდილებაა, რომელიც შეიძლება მიიღო მუდამ სწორის, მშვიდის, ყურადღებიანისა და მიზანთმომართულის, უნისლოსა და აუსწრაფებელის, დამოკიდებულებათა არეში გადაუნაცვლებელის ადამიანის გარეგანი და შინაგანი აღნაგობისაგან. მისი დამოკიდებულება ყოველი საკითხისადმი მუდამ გამოდიოდა საქმის შინაარსიდანა და ინტერესებიდან და არასოდეს პირთა კერძო სურვილების მიხედვით. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ ყველა, მისთვის სრულიად უცნობიც კი, თავისი კერძო საქმის მიმართ აუცილებლად პოულობდა მის მხრით გულითადასა და მზრუნველობით აღსავსე ყურადღებას; ბატონი ივანე მუდამ მზად იყო დახმარება აღმოეჩინა მისთვის სიტყვითა და საქმით. ყველაფერს ამას ის აკეთებდა სავსებით დამშვიდებული და სადად, ძალდაუტანებლად, შეიძლება ითქვას, ბუნებრივად. რა საკითხის განხილვისას, მუშაკთა შორის რა ურთიერთობათა განხილვისას არ მაგონდება ბატონი ივანე! იგი ყოველთვის ინარჩუნებდა სიმშვი-

დესა და სიღინჯეს, რაც ასე მოქმედებდა ყველაზე. ივანე ჯავახიშვილი იმ იშვიათ ადამიანთა რიცხვს ეკუთვნოდა, რომელთა შესახებ რომენ როლანმა სიტყვა: ესენი მუდამ თავის სიმაღლეზე დგანანო; ეს ადამიანები უფრო ფაქიზი ინსტინქტების პატრონები არიან, ვიდრე დანარჩენებიო. მათ იციან ესა და აქვთ თავის ღირსებათა შეგნებაო... თუნდაც განზე იდგნენ ესენი, ყველამ იცის, რომ ამათ პირველი ადგილი ეკუთვნით, მარტო ამათი არსებობაც კი ლაგმად ევლინება დანარჩენებსა და თავს აკავებინებსო. ყველანი იძულებულნი არიან ამათი მწკრივის მიხედვით დალაგდნენო.

ქართული კულტურა, მისი წარსული, აწმყო და მომავალი, — აი რა საზღვრავდა და გზას აძლევდა სულ მუდამ ივანე ჯავახიშვილის მთელ მოქმედებას. ეს იყო დედაძარღვი მთელი მისი ინტერესებისა, მთელი მისი მზრუნველობისა, მისი ცხოვრების ზრახვათა. ამიტომაც იყო, რომ მან თავის სპეციალობად ქართველი ერის ისტორიის შესწავლა აირჩია, და ისიც ამ ისტორიის არა ერთი რომელიმე მხარისა, არამედ ყველა მისი გამოვლინებისა. აქედანვე გამომდინარეობდა მისი მონაწილეობა, დაულალავი თანამშრომლობა ყველა ცალკეულ დისციპლინაში. თავისი სამეცნიერო მოღვაწეობის დასაწყისში ივანე ჯავახიშვილი პირველ რიგში აქვეყნებს საქართველოს ისტორიისათვის, ნამდვილად რომ ითქვას, მარქათად მდგარს გამოკვლევებს, როგორც, მაგალითად, პატრისტიკული ლიტერატურის ქართული თარგმანების შესახებ არსებული ცნობების შეჯამებას, ან კიდევ ქართული ენათმეცნიერების საკითხების მიმოხილვას და სხვა¹. შემდეგ კი, როცა ქართლის-მცოდნეობის ცალკეული დარგების განვითარებას აღმოაჩნდა საკუთარი სპეციალისტები, ჩვენ ვხედავთ, რომ ივანე ჯავახიშვილი თავს იზღუდავს მეცნიერული საკითხების გარჩევაში საკუთრივ „ისტორიის“ კვლევით. მაგრამ ამ თავისი კვლევა-ძიებითი სამუშაოსათვის იგი არამც თუ თვალყურს ადევნებს მხოლოდ იმას, რაც სხვა, მოსაზღვრე დარგებში ხდება, არამედ, როგორც ეს ცხადად ჩანს, იგი, საცა და როდესაც საჭიროა, წინანდებურად თვითვე ატარებს აქტიურად გამოკვლევებს. კიდევ მეტი, ივანე ჯავახიშვილისათვის დამახასიათებელია, რომ მთელი თავისი კვლევა-ძიებითი ცხოვრების განმავლობაში იგი ყოველთვის საზოგადოდ ყველა ჰუმანიტარულ (და ნაწილობრივ სხვათა) მეცნიერებათა უახლესი მიღწევებისა და მონაპოვრების სიმაღლეზე იდგა. ის იყო au courant ყველაფრისა, რაც კი კეთდებოდა მეცნიერებაში როგორც ჩვენთან, საბჭოთა კავშირში, ისე დასავლეთ ევროპასა და ამერიკაში. იგი იცნობდა აგრეთვე ხელოვნების ახალ მიმდინარეობებსაც. მით ის შესაძლებელს ხდიდა თავისთვის წარსულისა და ახლანდელი ქართული კულტურის მოვლენათა შეფასებასა და მომავალი მუშაობისათვის კადრების მომზადებაში თავისი წვლილის შეტანასა. ივანე ჯავახიშვილს ჰქონდა მკაფიო და მთლიანი პირადი დამოკიდებულება, მიდგომა როგორც ყველა მოვლენისა და მეცნიერული თეორიისადმი, ისე ხელოვნებისა და ლიტერატურულ ნაწარმოებთა მიმართ. მახსენდება, თუ როგორ დაჰგმო ივანე ჯავახიშვილმა არქიტექტურაში კონსტრუქტივიზმი მაშინ, როცა უკანასკნელი ჯერ კიდევ არ გაშლილიყო და ის-ის იყო თავის გამოსვლას იწყებდა; როგორ დაჰგმო მან მხატვრობაში შიშველი სიუჟეტურობა და მისი მღვრიე ფერები და, პირიქით, რა სიხარულსა და სიბოხს გრძნობდა იგი ფორსტროვსკის ნაწარმოებთა წაკითხვისას.

სავსებით ბუნებრივია, რომ ქართული ხელოვნების საკითხებიც, ქართული ხელოვნების წარსულის შესწავლაც, ხელის შეწყობა დღევანდელი აღმავლობისათვის და მისი მომავალი ბედი (მეტადრე, ცხადია, კადრების მომზადების მხრივ) ივანე ჯავახიშვილისთვის ისევე ძვირფასნი და ახლონი იყვნენ, როგორც ქართული კულტურის სხვა საკითხებიც.

¹ აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ თავისი სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში დაწერილ შრომასთან („ქართული მუსიკის ისტორიის ძირითადი საკითხები“, 1934) დაკავშირებით ბატ-მა ივანემ როგორღაც მითხრა: ჩემს ახალგაზრდობაში ისე ვიყავი გატაცებული მუსიკის მეცნიერული საკითხებით, რომ თავდაპირველად ვფიქრობდი სწორედ ამ საკითხების შესწავლას შევდგომოდიო.

და მართლაც, „ქართველი ერის ისტორიის“ მეორე გამოცემაში (ტ. I, 1913, წინასიტყვაობა) ივანე ჯავახიშვილი იხსენიებს ქართული ხელოვნების ისტორიას, როგორც თავის ცალკე მონოგრაფიულ გამოკვლევას. უკანასკნელის ნაწილი დაიბეჭდა მაშინვე გამოცემაში „Христианский Восток“ (ტ. III, ნაკვ. 1, 1914, გვ. 17—31) სათაურით: „Термины искусства и главнейшие сведения о памятниках искусства и материальной культуры в древне-грузинской литературе“. აქ მოცემულია არქიტექტურის 10 ტერმინის ანალიზი. ივანე ჯავახიშვილმა თავისი გამოკვლევების შედეგები მთლიანად, როგორც ჩანს, საზოგადოებას გააცნო თბილისში 1913 წ. წაკითხული საჯარო ლექციით თემაზე: „ქართული ძველი ხელოვნება“. ამ ლექციის ვრცელი შინაარსი დაიბეჭდა „სახალხო გაზეთის“ ოთხ ნომერში (1913 წელი, № 797, 800, 801 და 802)¹. გამოკვლევაში „Термины искусства“ ასახულია მკვლევარის ნაბეჭდი შრომებისათვის საერთო ხასიათი; ეს არის: მეტისმეტი თავდაპერილობა, თვითშეზღუდვა გადმოცემასა და გამოთქმაში. იგი ლაპარაკობს მხოლოდ და განსაკუთრებით იმაზე, რაც ფაქტიურად არის დადგენილი. ფაქტები და მათი მკაფიო და მტკიცე დადგენა — აი ესაა მუდამ ბატონ ივანეს პირველი და ძირითადი ამოცანა, გადაწყვეტილი გამოკვლევითა და გიშუქებული თხრობით. ზოგადს, ფართო გაშლას, ან ისტორიულ მოვლენათა და ეპოქების სურათებზე დამთავრებულ წარმოდგენას ბატონი ივანე იძლეოდა მხოლოდ საჯარო გამოსვლებსა თუ კერძო საუბარში. თვითშეზღუდვის ეს თვისება განსვენებულს სიკვდილის კარამდე შერჩა. გარდაცვალების შემდეგ გამოცემულ მის „ქართველი ერის ისტორიის“ III ტომში ლაშა-გიორგის მეფობის ყველა ამბავსა და თვით ლაშას დახასიათებას დათმობილი აქვს რვა გვერდი, მაშინ როდესაც, ქართველი ერის ისტორიის ამ ნაწილის ლექციურ თხრობას პეტერბურგის უნივერსიტეტში, ე. ი. ჯერ კიდევ 25 წლის წინათ, მან ნახევარი სემესტრი მოანდომა.

ჩვენი უნივერსიტეტის დაარსებიდანვე ივანე ჯავახიშვილი დიდ მზრუნველობას იჩენდა სხვა დისციპლინათა კათედრების დაარსებასთან ერთად ქართული ხელოვნების ისტორიის კათედრის შექმნისათვისაც. ბუნებრივია, რომ საჭირო ეფექტის მისაღებად ამ დისციპლინის სწავლება მოითხოვდა საგრძნობსა და სხვადასხვა ხასიათის ღონისძიებათა გატარებას; საჭირო გახდა თვალსაჩინო მოწყობილობისა და სახელმძღვანელოების შექმნა-მონახვა, შეკრება, დამზადება და მიღება. ძეგლების შესწავლის მიზნით საჭირო გახდა კვლევა-ძიებითი სამუშაოების მოწყობა და ჩატარება, რაც დაკავშირებული იყო ადგილებზე წასვლამოსვლასთან და მუშაკების მოწვევასთან. ყველა ეს, ისე როგორც სხვა საკითხებიც, ივანე ჯავახიშვილის მხრით ყოველთვის დიდ ყურადღებას იქცევდა, არასდროს არ საჭიროებდა რაიმე ვრცელ დასაბუთებას. ივანე ჯავახიშვილს საქმის ყველა ასეთი რეალური მოთხოვნილება, შეიძლება ითქვას, სიტყვის უთქმელად ესმოდა; არც თვითონ ხარჯავდა სიტყვებს, ყველა ღონისძიებას ღებულობდა და მათი სისრულეში მოსაყვანად შესაფერ განკარგულებებს იძლეოდა. ამგვარად, გასაგები ხდება ის სიადვილე, რომელიც ახასიათებდა მის მუშაობას უნივერსიტეტში. სწორედ ამიტომ გადაჭრა ისე უბრალოდ და ბუნებრივად ხელოვნების მეცნიერების კაბინეტის საკითხი. ასევე უბრალოდ და ბუნებრივად მტკიცდებოდა წარდგენილი კურსები და მეცადინეობანი, რომლებიც არ იზღუდებოდნენ მხოლოდ-დამხოლოდ ქართული ხელოვნების ისტორიით, არამედ შეიცავდნენ ცალკეულ საკითხებსაც დასავლეთ ევროპის ხელოვნების ისტორიიდან. ეს ღონისძიება მიღებული იყო ქართული ხელოვნების მომავალ მკვლევართათვის მეცნიერული მეთოდების აუცილებელი ფუ-

¹ ეს რეზუმე გამოტოვებულია განსვენებულის ნაბეჭდი შრომების ნუსხებში; იგი შეიცავს მეცნიერულსა და, განსაკუთრებით ტერმინოლოგიურ, მდიდარ მასალას.

ძის შექმნის მიზნით. ასევე უბრალოდ და ბუნებრივად გაფართოვდა კაბინეტი ორი წლის შემდეგ (1921) მომუშავე არქიტექტორების შტატის შექმნით.

ქართული ხელოვნების შესწავლის საქმის გზაზე დასაყენებლად ივანე ჯავახიშვილის მიერ მიღებულ ზომებს შორის განსაკუთრებით შემდეგი უნდა გამოიყოს. როცა 1923—24 წლებში ანტირელიგიური მოძრაობის ტალღების ძლიერ ზრდასთან ერთად პროვინციის სხვადასხვა ადგილიდან მოვიდა ცნობები სიძველეთა და ხელოვნების ცალკეული იმ ძეგლების განადგურების შემთხვევების შესახებ, რომლებიც ეკლესიებში იყო დაცული, განათლების სახალხო კომისარიატის მეცნიერებათა მთავარმა სამმართველომ მხატვრული და ისტორიული ძეგლების გადასარჩევად სასწრაფოდ შეადგინა ბრიგადები და ისინი რაიონებში დაგზავნა. ამასთან მთელ რიგ ადგილებიდან, გადარჩევასთან ერთად, აღნიშნული ძეგლები თბილისში იქნა ჩამოტანილი. ამრიგად, 1924 წლის დამდეგს თბილისში მეცნიერებათა მთავარ სამმართველოს განკარგულებაში აღმოჩნდა ყუთები საგრძობი სამუზეუმო ქონებით. მეცნიერებათა მთავარ სამმართველოს წინაშე წამოიჭრა საკითხი, თუ რა უნდა ექნა ამ პირველხარისხოვანი მხატვრული მნიშვნელობის მასალისათვის. მანამდე არა ერთხელ წამოჭრილი საკითხი, თბილისში ძველი ხელოვნების სპეციალური მუზეუმის შექმნის შესახებ, რასაც პრაქტიკულად, პირველ რიგში, ბინის უქონლობა ელობებოდა წინ, ისევ დღის წესრიგში დადგა. მახსოვს, ამასთან დაკავშირებით, 1924 წლის აპრილში, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების სამეცნიერო საბჭოს სხდომაზე ივანე ჯავახიშვილმა, როგორც საზოგადოების თავმჯდომარემ და ამასთანავე უნივერსიტეტის რექტორმა, მიიღო შემოტანილი წინადადება, რომლის მიხედვითაც უნივერსიტეტის შენობის შუაგულში მოთავსებული და საწყობად ქცეული ეკლესია სხვადასხვა სახის სამეურნეო ქონებისაგან უნდა გაეთავისუფლებიათ და გადაეცათ იგი ხელოვნების მეცნიერების კაბინეტისათვის ძველი ქართული ხელოვნების მუზეუმის შესაქმნელად. ეს წინადადება იმდენად სადად, სწრაფად და უსიტყვოდ იყო მიღებული, რომ სხდომის ოქმშიაც კი არ შეუტანიათ. ამ აზრს მხარი დაუჭირა მეცნიერებათა მთავარმა სამმართველომაც, რომელმაც თბილისში ჩამოტანილი და ჩამოსატანი სიძველენი გააწესა ივანე ჯავახიშვილის მიერ გადადგმული ნაბიჯით საძირკველ-ჩაყრილი მუზეუმისათვის. სადგომის გასუფთავება, მისი მცირე რემონტი, დარბაზის სამუზეუმო ექსპოზიციისათვის მოწყობა, ფონდების შესანახად პატრონიკენის მოგვარება, საღებინფექციო სამუშაოები და, დასასრულ, რაც უფრო დიდ ხარჯებს მოითხოვდა, — ფარების აღმართვა ქედური ძეგლების გამოსაკიდად, ივანე ჯავახიშვილის სახით სრულ ხელშეწყობას პოულობდა. ასე აღმოცენდა ივანე ჯავახიშვილის დახმარებით უნივერსიტეტის ორგანიზმში კაბინეტის საკვლევადიებო მუშაობასთან დაკავშირებული ძველი ქართული ხელოვნების მუზეუმი, რომელიც, გადაკეთდა თუ არა პედაგოგიურ ინსტიტუტად უნივერსიტეტი, იძულებული გახდა აგრეთვე, როგორც ყოფილი უნივერსიტეტის შენობაში არსებული სხვა სამეცნიერო ინსტიტუტებიც, მიეტოვებინათ თავისი, მის წასვლისთანავე მრავალნირი მიმართულების გადატიხვრის შესხვერპლად ქცეული ბინა და მისი ბედის მქონე სხვა მუზეუმის ქონებასთან ერთად, საქართველოს მუზეუმს მიჰკედლებოდა თითქმის ორნახევარ წელიწადს. ამ ხნის შემდეგ ამ მუზეუმმა, სხვა სამუზეუმო ქონებასთან ერთად, შექმნა ხელოვნების მუზეუმი „მეტეხი“, და უკანასკნელად კიდევ, სახელდობრ 1941 წელს, წარმოშვა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ქართული ხელოვნების ისტორიის სექტორი. აღსანიშნავია ისიც, რომ ივანე ჯავახიშვილისაგან გზაზე დაყენებული ამ მუზეუმის საგამოფენო-საექსპოზიციო დამხმარე მასალა, რომელიც უნივერსიტეტში მისი რექტორობისას იქნა შეძენილი, საქართველოს საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების 20 წლისთავის აღსანიშნავად საქართველოს მუზეუმის შენობაში გამართული ქედური ხელოვნების გამოფენის ექსპოზიციისათვისაც კი იქნა გამოყენებული უკლებლივ.

ძველი ქართული ხელოვნების მუზეუმის შექმნის საკითხს მჭიდროდ დაუკავშირდა გაზოგადება და ძეგლების დაცვის უზრუნველყოფის საკითხებიც. ივანე ჯავახიშვილი, ბუნებრივია, ქართული ხელოვნების ძეგლების შესწავლასთან ერთად ნაკლებ ყურადღებას როდი აქცევდა მათი დაცვის საკითხსაც. ქართული კულტურის ამ დიდ საქმეში მისი უმეშვეო მონაწილეობის მრავალი შემთხვევიდან შევჩერდები ორზე, რომლებიც, ჩემი აზრით, ყველაზე უფრო დამახასიათებელია ბატონ ივანეს პიროვნებისა და იმისათვის, თუ როგორი ზეგავლენა ჰქონდა განსვენებულს საკითხებზე პასუხის გაცემის დროს.

როცა სარგის კაკაბაძემ, გაითვალისწინა რა ბატონ ივანეს ავტორიტეტი და ყოველთვის გულისხმიერი დამოკიდებულება მისი სიტყვებისადმი, მიმართა თხოვნით, ერთად ენახულათ სახკომსაბჭოს თავმჯდომარე (თუ შინაგან საქმეთა სახ. კომისარი) სიძველეთა და ხელოვნების ძეგლების დაცვის ორგანიზაციის მთავარი საკითხების მოწესრიგების მიზნით, ბატონმა ივანემ თანხმობა განაცხადა. ყველას მოეხსენება სარგის კაკაბაძის გამოსვლები ივანე ჯავახიშვილის წინააღმდეგ, მაგრამ მან არ გაუწია ანგარიში ასეთს პირადულ გამოსვლებს საერთო საქმის საზიანოდ.

ქართული კულტურის ძეგლების დაცვის საქმეში ივანე ჯავახიშვილის განსაკუთრებული ეფექტური მონაწილეობის მეორე შემთხვევა დაკავშირებულია შუამდგომლობასთან, რომლითაც სრულიად საქართველოს ცაკთან მაშინ არსებულმა ქართული კულტურის ძეგლთა დაცვის კომიტეტმა, სრ. საქართველოს ცაკის თავმჯდომარის ამხ. ფ. მახარაძის მითითებით, სრულიად საქავშირო სახკომსაბჭოს თავმჯდომარეს ამხ. ვ. პოლოტოვს მიმართა. ივანე ჯავახიშვილმა პირველმა მოაწერა ხელი ამ მოხსენებითს ბარათს, თუმცა თავისი ყოველდღიური მუშაობით იგი უშუალოდ კომიტეტთან არ იყო დაკავშირებული. სსრკ სახკომსაბჭომ აღნიშნული მოხსენებითი ბარათის განხილვის შემდეგ, საქართველოს ძველი ძეგლების სარესტავრაციო სამუშაოთა მოწყობის მიზნით ხუთი მილიონი მანეთი გადასდო. როგორც კარგადაა ცნობილი, სწორედ ეს ასიგნობა იყო, რომ არამცთუ მონუმენტალური კულტურული მემკვიდრეობის თვითდაცვის საქმე წასწია წინ, არამედ მისცა აგრეთვე საქართველოს საშუალება ამ მიმართულებაში თითქმის ყოველი მხრით პირველი ადგილი დაეკავშირის დანარჩენ რესპუბლიკებს შორის.

ივანე ჯავახიშვილი ერთი მხრივ ყოველნაირად ეხმარებოდა და ხელს უწყობდა ქართული ხელოვნების შესწავლას, ხოლო მეორე მხრივ ისტორიული ძეგლების პრაქტიკულ დაცვას, და ამასთანავე იგი არსებით მნიშვნელობას ანიჭებდა ქართული ხელოვნების ნაწარმოებთა ფართო ჩვენებას გამოფენებზე და სამუზეუმო ექსპოზიციაში. მაგონდება ქართული ხუროთმოძღვრული ისტორიული მასალების მოკლევადიანი გამოფენები. პირველი მოეწყო 1923 წელს საქართველოს მუზეუმის შენობის მაშინ ახლად დამთავრებულ კორპუსში, ხოლო მეორე—1925 წელს მაშინდელი საქართველოს სამხატვრო აკადემიის ორსინათლიან უზარმაზარ საკლუბო დარბაზში. ივანე ჯავახიშვილმა ინახულა პირველი და მეორე გამოფენაც. მიუხედავად იმისა, რომ დარბაზი არ თბებოდა და იქ სიცივე იყო, იანვრის არდადეგების დროს, ბატონი ივანე ეცნობოდა ყოველივე წვრილმანს, ათვალეირებდა და მსჯელობდა. ასეთივე ზნეობრივი დასაყრდენი ჰპოვა მისი სახით განსახკომის მიერ 1930 წელს მოწყობილმა საშუალო საუკუნეების ქართული ხელოვნების საზღვარგარეთ მოწყობილმა გამოფენამ. ივანე ჯავახიშვილმა ცხოველი ინტერესი გამოიჩინა როგორც ამ გამოფენის მომზადების პერიოდში, ისე მისი დაბრუნების შემდეგაც. უნდა გენახათ როგორი ყურადღებითა და რა ზნეობრივი კმაყოფილებით ისმენდა ამბავს იგი იმ დიდი ინტერესისა და აღფრთოვანების შესახებ, რომელიც გამოიწვია გამოფენამ და მასთან ერთად ჩატარებულმა მოხსენებებმა ირა მხოლოდ დღიურ პრესასა და ჩვეულებრივ მნახველებში, არამედ ხელოვნების ისტორიის სპეციალისტებს შორის, რომლებმაც ეს გამოფენა ინახულეს. დასასრულ, აღსანიშნავია ივანე ჯავახიშვილის უკანასკნელი მონაწილეობა სამუზეუმო

მუშაობაში. მხედველობაში მაქვს გამოფენა, რომელიც შოთა რუსთაველის პოემის 750 წლისთავზე მოეწყო. ეს მონაწილეობა აღინიშნა ჯერ ერთი იმით, რომ ბატონი ივანე თავგამოდებით იცავდა სპეციალური ძიებებით გაძლიერებულ ქართული ხელოვნების, როგორც მთელი გამოფენის დამოუკიდებელი განყოფილების, ფართოდ ჩვენების აუცილებლობას, და მეორე მით, რომ ივანე ჯავახიშვილმა უშუალო პირადი ხელმძღვანელობა გაუწია შოთა რუსთაველის ეპოქის საქართველოს მატერიალური კულტურისა და ყოფა-ცხოვრების განყოფილების ორგანიზაციას. აქ შეეძლო თვალყური ედევნებია კაცს, თუ როგორი გარკვეულობით ამუშავებდა იგი განყოფილების შინაარსის მთელს გეგმას, მისი აგების რამდენიმე ვარიანტს შორის თუ როგორი გეგმაშეწონილობით შეჩერდა განხორციელებულზე და როგორ მისცა მას ის მხატვრული გაფორმება, რომელიც შოთა რუსთაველის ეპოქის გამოფენის ამ განყოფილებამ მიიღო. იგი ნათლად ხელმძღვანელობდა, მიმართავდა ან უარპყოფდა მისთვის მიუღებელ წინადადებებს ავადმყოფობის დროსაც კი, როცა ლოგინში იწვა. და ეს შეეხება როგორც დარბაზების დაგეგმვას, ფარების დადგმას, ისე საგამოფენო ავეჯის ფორმასა, ეტიკეტებსა და სხვ. მე ვიგონებ ამ სამუშაოს იმიტომ, რომ ამ კერძო შემთხვევაშიც მთელი სისრულით თავი იჩინა ადამიანმა, რომელსაც სამუზეუმო ექსპოზიციის შინაარსზე და მოთხოვნაზე თავისი გარკვეული, მკაფიო და სწორი შეხედულება ჰქონდა. შოთა რუსთაველის ეპოქის გამოფენის ამ განყოფილებას ნაკლად—უმთავრესად მხატვრები—უთვლიან იმას, რომ ეკლესიათა კედლის მხატვრობის ისტორიული პირების რეპროდუქციები შესრულებულია ორიგინალების გადმოცემის ფაქსიმილური სიზუსტის და უცველად, რომ ეს რეპროდუქციები არ გადმოსცემენ არც წერის ტექნიკას, არც ცხოველმსახველობის დაკულობას და არც დაზიანებულ ადგილებს. უკივილებენ აგრეთვე სურათის დაზიანებული ნაწილების აღდგენას, ან მთელის კოლორიტობის აღდგენის ცდას. ამასთან ისინი თითქოს განკებ უგულვებელყოფენ იმ მთავარ მიზანს, რომელიც დასახული ჰქონდა ივანე ჯავახიშვილს აღნიშნული პირების მოცემისას—დაეგროვებია მასალები ისტორიული ტანსაცმელის გარშემო. ეს კი, ცხადია, სწორედ შემჩნეულ კვალთა მიხედვით, ტანსაცმელის სურათისა და მათი შეფერადების შევსებას მოითხოვს. სულ სხვაა, რომ შემსრულებელთა დიდი უმრავლესობა ამ ამოცანის სიმალეზე არ აღმოჩნდა. ამ თვალსაზრისით თვითონ ბატონი ივანეც არ იყო კმაყოფილი ჩატარებული მუშაობით. მაგრამ ამ მიზნის მიღწევა რომ შესაძლებელია ისე, რომ თანამედროვე მხატვარმა არ მისცეს ძველი ხელოვანისაგან შექმნილ სახესა და პოზას რეალისტური აგებულება, ე. ი. დაიცვას უსწორო სახეები ტანსაცმელში, ეს გვიჩვენა რაქის ერისთავთა ფრესკული პორტრეტების პირებმა. უკანასკნელნი შესრულებულია ტანსაცმელთა მოხდენილი განზოგადებით და გამოსახულთა პირისახეზე ექსპრესიონისტულად ხაზგასმულია მხეცური გამომეტყველება. ისტორიული ტანსაცმელის შესწავლის მიზნისათვის პირების შესრულების ასეთი ხერხით შეიძლება თავიდან აცილებული იქნეს ყველა ის სიძნელე, რომლებიც ძველი მხატვრობის თანამედროვე კომპოზიციში გადმოტანასთან არის დაკავშირებული, ვინაიდან ეს უკანასკნელნი ფრესკის პირობითი ტანსაცმელის დეტალების განმარტებას მოითხოვს, რაც სხვადასხვანაირ ახსნასა და შევსებას იწვევს. ამასთან ერთად შესრულების ამგვარი წესით თავს ვალწევთ იმ უსიამოვნო შთაბეჭდილებას, რომელსაც იწვევს თანამედროვე მხატვრული ტექნიკის ფანდებისა და მასალების შეუფუებლობა ძველი კედლის მხატვრობის გარეგნობასთან.

ივანე ჯავახიშვილი რომ იმ მხრივ დაეახასიათოთ, თუ როგორ ეპყრობოდა ის ერთ-ერთ რომელიმე საკითხს, ვთქვათ, მაგალითად, ქართული ხელოვნების შესწავლის საქმეს, ეს იმას ნიშნავს, თუ როგორ ეპყრობოდა ის ყოველ საკითხს. მარტო ერთ ასეთ საქმეში მკვლევანდება მთლიანად მისი სახე, ზნეობრივი სახე იმ ადამიანისა, რომელიც სავსებით და მთლიანად ეძლეოდა საქმეს, საქმის ინტერესს—მარტოოდენ თვითონ საქმისათვის; შეგნებული ცხოვრების დაწყებიდანვე უკანასკნელ წუთამდე მხოლოდ ერთი გარკვეული მიმარ-

თულებით მიდიოდა და რომელმაც არ იცოდა პირადი ინტერესებით გამოწვეული არაერთარი გადახრა. მისთვის სრულიად უცნობი იყო პირადული მიდგომა რომელიმე საზოგადო საკითხისადმი და მასში ყოველთვის უსიამოვნო გაოცებას იწვევდა ასეთი მიდგომა, როცა სხვა მუშაკს შეამჩნევდა (თუმცა ამის შესახებ იგი მხოლოდ გაკვირით და იშვიათ შემთხვევაში თუ იტყოდა რამეს). ზნეობრივ მოთხოვნათა სიმაღლე და სიმტკიცე, რომელსაც იგი აღამიანს და მეტადრე მეცნიერს უყენებდა—აი რა ასხევეებდა მას და სხვებისთვის მაგალითად ხდოდა. აი რატომბა ბოლოს საჭირო შეეჭრდეთ იმ ზნეობრივ ორიენტირზე, მისი მსოფლმხედველობის იმ ძირითად მომენტზე, რომელიც საზღვრავდა, აჯამებდა და თითქოს მისი პიროვნების ყველა მრავალნაირ ინტერესს აშუქებდა: ესაა ბატონ ივანეს პატრიოტიზმი.

იყო პერიოდი მის ცხოვრებაში, როცა ჩვენს უნივერსიტეტში ფეხმოკიდებულმა ხალხის მტრებმა მისი ზნეობრივი ვალენისა და მნიშვნელობის წინააღმდეგ იარაღად ბატონ ივანეს ეს ცნობილი პატრიოტიზმი გამოიყენეს. მოვიგონებ ერთ შემთხვევას მენშევიკურ პერიოდიდან, როცა ეროვნული შეხლა-შემოხლა გამწვავდა. ეს იყო „ამიერ-კავკასიის სეიპის“ ცალკე ნაციონალურ რესპუბლიკებად დანაწილების შემდეგ. მაშინ სომხეთიც მოწადინებული იყო შემოეკრიბა საკუთარი კულტურული ძალები და მისი საზღვრების გარეშე არსებული დაწესებულებები. მისი სურვილი იყო გაეტანა თბილისიდან სომხური ეთნოგრაფიული საზოგადოების კოლექციები და მასალები. მაშინ კულტურის ასპარეზზე მომუშავეთა შორის გაისმა ხმები, რომლებიც სომხეთის ამ სურვილის წინააღმდეგ იყო მიმართული. ეს მუშაკები ცდილობდნენ დაპატრონებოდნენ აღნიშნულ კოლექციებსა და მასალებს და უკანასკნელნი ქართულ დაწესებულებებისათვის გადაეცათ. ივანე ჯავახიშვილმა სავსებით ნათლად და გადაკრით გაილაშქრა ამ პირების წინააღმდეგ და ხაზი გაუსვა, რომ ყოველ ერს უფლება აქვს მიიღოს თავისი ეროვნული ავლა-დიდება, თუნდაც იგი თავმოყრილი იყოს სხვა ქვეყანაში და რომ სომხური ეთნოგრაფიული საზოგადოების ძვირფასი ისტორიული და არქეოლოგიური მასალები სომხეთს უნდა დაუბრუნდესო. მისი განცხადება ფაქტად იქცა და დასახელებული კოლექციები დღესაც ერევნის მუზეუმს ამშვენებენ. მახსენდება მეორე ფაქტიც, რომელიც ბატონ ივანეს მკვეთრად ახასიათებს: ეს არის მისი დამოკიდებულება საქართველოს ოკუპაციისადმი, რომელიც მენშევიკური მთავრობის დროს გერმანიის ჯარებმა განახორციელეს. ივანე ჯავახიშვილი გარკვევით მიუთითებდა მაშინ ქართული ინტელიგენციის შორის საკმაოდ გავრცელებულ მცდარ აზრზე, თითქოს გერმანიის მიერ ჩვენი ქვეყნის დაპყრობა ჩვენს ხალხს აღმავლობისა და თავისუფალი ეროვნული განვითარების პერსპექტივს უშლიდა. იგი ხაზს უსვამდა იმ გარემოებას, თუ როგორ იყენებდნენ დასახელებული სახელმწიფოები კოლონიებს და მათში ეროვნულ კულტურას კიდევ უფრო ავიწროვებდნენ, ვიდრე ეს ცარიზმის რუსეთში ხდებოდა. მოყვანილი ეს ორი შემთხვევაც კი გადაწყვეტით უარპყოფს იმ გავრცელებულ ცრუ აზრს, რომელიც ივანე ჯავახიშვილს შოვინიზმს სწამებდა, და კარგად აშუქებს ზნეობრივად დიდ სიმაღლეზე მდგარს მის პატრიოტიზმსა და მის მზრუნველობას თავისი ხალხის კულტურისათვის. როცა საბჭოთა კავშირის პოლიტიკამ დღის წესრიგში კულტურის გაღრმავებისა და განვითარების საკითხები დააყენა, ე. ი. როცა მტკიცედ იქნა დადგენილი, რომ სოციალისტური ხასიათის კულტურა შეიძლება არსებობდეს მხოლოდ ეროვნულ საზოგადოებაში, მაშინ ყველასთვის სრულიად ცხადი გახდა, თუ როგორ ნაციონალიზმს ატარებდა ივანე ჯავახიშვილი.

ს. ყავახიშვილი. შარშან, დღევანდელ დღეს, ივანე ჯავახიშვილი ჰკითხულობდა მოხსენებას თემზე „ფილოლოგიური მეცნიერების მიზნები და ქართული ლიტერატურული ძეგლები“. ეს იყო მისი უკანასკნელი მოხსენება, მისი უკანასკნელი საუბარი მეცნიერულ წრეებთან. თითქოს იგრძნო—რომ ეს მისი უკანასკნელი მოხსენება იქნებოდა და გამოგვემშვიდობა საპროგრამო მოხსენებით იმ თემზე, რომელიც მის გარდამწყვეტი მნიშვნელობის მქონედ მიაჩნდა ისტორიის საკითხების კვლევა-ძიებისათვის.

ივანე ჯავახიშვილი ისტორიკოსის პირველ მოვალეობად სთვლიდა წინასწარ ღრბ ფილოლოგიური მუშაობის წარმოებას ტექსტებზე, მათ ამოკითხვასა და დადგენას, სხვადასხვა წარმოშობის ტექსტების შედარებით შესწავლას. იგი თავის დროზე მწუხარებით აღნიშნავდა—ჩვენი ისტორიკოსები წყაროების არსებითა და ყოველმხრივ შესწავლას ჯერ ეწევიან, ისინი დაინტერესებული არიან მხოლოდ „ქართლის ცხოვრების“ საკითხით, თუ როდის არის ის შედგენილი და ვინ შეადგინაო („საისტორიო მწერლობა“, გვ. XI—XII); საქართველოს ისტორიის მკვლევარნი ქართული საბუთებით სარგებლობენ წინასწარ შეუსწავლელად, მათი ტექსტუალური აღნაგობის გამოურკვეველად, და ხშირად ამის გამო საქართველოს ისტორიული ცხოვრების სრულიად დამახინჯებულ სურათს იძლევიანო („ქართული დიპლომატიკა“, გვ. III).

ამიტომაც იყო, რომ ივანე ჯავახიშვილმა თავისი სამეცნიერო მოღვაწეობის პირველი ხანებიდანვე ხელი მიჰყო ფილოლოგიური დისციპლინების დარგში საფუძვლიან მუშაობას. როგორც პეტერბურგის (ლენინგრადის) უნივერსიტეტში მუშაობის დროს (1903—1917 წლებში), ისე თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ჰკითხულობდა სპეციალურ ფილოლოგიურ კურსებს (ქართული ეპიგრაფიკა, ქართული პალეოგრაფია, ქართული ნუმიზმატიკა, კრიტიკა და ინტერპრეტაცია ტექსტისა), და ეს მუშაობა დაავსებინა ჩვენი მეცნიერებისათვის ფუძემდებელი ნაშრომების გამოქვეყნებით: „ქართული დამწერლობათა მცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია“, „ქართული საფას-საზომთა მცოდნეობა ანუ ნუმიზმატიკა-მეტროლოგია“, „ქართულ საბუთთა-მცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა“. სამივე მონოგრაფია წმინდა ფილოლოგიური ხასიათისაა.

ქართული დამწერლობის ძეგლთა საფუძვლიანმა კვლევა-ძიებამ¹ ივანე ჯავახიშვილს შეაძლებინა დაემტკიცებინა, რომ სამუდამოდ უჭუდებელი უნდა იყოს აზრი ქართული ანბანის V საუკუნეში (ახ. წ.) გამოგონების შესახებ და უნდა განმტკიცდეს აზრი, რომ ქართული დამწერლობა გაცილებით უფრო ძველია; ხოლო ამ ძეგლების შესწავლამ უძველეს ქართულ ტომთა მეზობლების, ფინიკიურ-სემურის ნოდგმის ხალხთა, ისევე როგორც ბერძნების, დამწერლობის ძეგლთა პარალელურ გათვალისწინებასთან დაკავშირებით, მიიყვანა ივანე ჯავახიშვილი უაღრესად მნიშვნელოვან აღმოჩენამდე, რომ ქართული ანბანის დასაწყისი ხანა საგულისხმებელია სულ ცოტა 7—8 საუკუნით უწინარეს იმ დროისა, რომლისთვისაც ჯერხანად ცნობილია ქართული დამწერლობის ძეგლები (ე. ი. IV საუკ. ახ. წ.), და წამოაყენებია მას სრულიად სალი ჰიპოთეზა: რომ ქართული ანბანი უნდა იყოს შექმნილი არა უგვიანეს VII საუკუნისა (ძვ. წ.).

„ქართულს სიგელთა-მცოდნეობაში“ ივანე ჯავახიშვილმა პირველმა ქართველოლოგთა შორის გამოიკვლია ქართული საბუთების ერთი ნაწილის აგებულება, მათი შედგენა-დაწერისა და დაცულობის ტექნიკა, ისევე როგორც მათი შემადგენელი ნაწილების თანამიმდევრობის საკითხი შინაარსობლივი თვალსაზრისით, და ასეთ კვლევას, სხვა შედეგთა შორის, ისიც მოჰყვა შედეგად, რომ გამოძებნილ იქმნა მკვეთრი კრიტერიუმი ნამდვილი საბუთის გასარჩევად ნატყუარისაგან.

¹ ქართული დამწერლობის საკითხებზე მუშაობამ აღმოაჩენინა ივანე ჯავახიშვილს პალიმფსესტებში შემონახული ხანშეტი ტექსტები, რომლებმაც ქართული ენის შესწავლაში ეგოდენ დიდი როლი შეასრულეს.

მართალია, საბუთების კვლევა უხდებოდა ივანე ჯავახიშვილს გამოცემული ტექსტების მიხედვით, მაგრამ ის კარგად ხედავდა ჩვენი ტექსტების გამოცემათა ნაკლულევან მხარეს და მუდამ იმის ცდაში იყო, რომ წინასწარ დაედგინა ტექსტი, და, რამდენადაც დრო ეყო, თვითონ ამზადებდა ძველ ქართულ ტექსტებს გამოსაცემად, როგორც საბუთებს, ისე ისტორიკოსთა თხზულებებს და სხვა საისტორიო მნიშვნელობის ტექსტებს. ასე, მაგალითად, მან დაბეჭდა ხალხის აღწერის დავთრები საქართველოში (დაიბეჭდა 1914—15 წ., არ გამოსულა), ლაშა-გიორგის დროინდელი მემათიანე (1927), ბასილი ეზოსმოდღვარი—თამარ მეფის ისტორია (იბეჭდება ამჟამად), ახალი ქართლის ცხოვრება—ეგნატაშვილი ბერისა (1940 წ.), ქართული ხანმეტი ტექსტები (1923 წ.), და რამდენიმე ისტორიკოსის თხზულება გამზადებული დარჩა განსვენებულს.

ივანე ჯავახიშვილს კარგად ჰქონდა გათვალისწინებული ქართველი ისტორიკოსის მდგომარეობა; საისტორიო წყაროები სათანადოდ გამოცემული არ იყო, საისტორიო ფაქტები საბოლოოდ დადგენილი არ იყო. „საქართველოს ისტორიის მეცნიერულ, კრიტიკულ შესწავლას—წერდა ივანე ჯავახიშვილი „ქართველი ერის ისტორიის“ წინასიტყვაობაში—ჯერ იმ დონემდე არ მიუღწევია, რა დონეზედაც ძველი საბერძნეთისა, რომისა და დასავლეთი ევროპის ისტორია იმყოფება, რომ ისტორიკოსმა ძირითადი ფაქტების უცილობლობის წყალობით თითქმის სრულებით დაუსაბუთებლად სწეროს და მარტო ზოგადი პრობლემების განხილვით იყოს გატაცებული“. ამიტომ ის მოითხოვდა ქართველი ისტორიკოსისაგან—პირველ ყოვლისა ფილოლოგიური ყოფილიყო. თვითონ კი ამ მიმართულებით მაგალითს აძლევდა სხვებს თავისი ნაშრომებით ფოლოლოგიის დარგიდან და ამ ფილოლოგიურ ნაშრომებზე დამყარებული ზოგადი „ისტორიებით“ (ქართველი ერის ისტორია, ქართული სამართლის ისტორია, საქართველოს ეკონომიური ისტორია და სხვ.).

განსვენებულს ხშირად უყვარდა არსენი ამარტოლის სიტყვების მოყვანა: „ყოველი წერილი ძველი არს მეტყველი, გამომაჩინებელი აღმწერელისაჲ საუკუნოდ, რომლისაჲმე საქებელ ყოფად, ხოლო სხვისა განქიქებად“. ივანე ჯავახიშვილის «წერილები» ქების ღირსი იყო მუდამ, და იქნება მარადის.

გ. ჩიტაია. უალრესად მრავალმხრივი და შინაარსიანი იყო აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის სამეცნიერო მოღვაწეობა. სტუდენტობის ხანიდან—სიცოცხლის უკანასკნელ წუთამდე მან თავისი ძლიერი ნებისყოფა, უშრეტი ენერჯია, მაღალი ნიჭი და ენთუზიაზმი მრავალფეროვანი ქართული კულტურისა და ისტორიის შესწავლის საქმეს შეაღია.

ამ დიდ ცხოვრებასა და მოღვაწეობასთან დაკავშირებით მოგონების სახით აქ რამდენიმე ფაქტი იქნება დასახელებული.

საქართველოს ისტორიის ბედის კარნახი იყო, რომ მისი სამეცნიერო-სამწერლობო ცენტრები სხვადასხვა დროს, საუკუნეების მანძილზე, მის გარეთ, მშობლიურ მიჯნებს იქით ეწყობოდა. ამ ცენტრებში მყოფი ქართველი მოღვაწეებისაგან გამონატყორცნი სამეცნიერო ძიებისა და მიღწევების უხვი სხივი—მშობლიურ კულტურას თავს შარავანდელად ედგა და ეროვნული ცხოვრების წარმატებისა და წინსვლის საწინდარი იყო. ამ ცენტრებში სამეცნიერო კვლევა-ძიებასთან ერთად აზრის ბრძმედში იწრთობოდა და იქედებოდა ეროვნული შეგნება და ქართული მსოფლმხედველობა.

ძველად ასეთი ცენტრები იყო იერუსალიმში, სინას მთაზე, ათონს, ულუმბოსა და პეტრიწონში. საქართველოს ისტორიის უიღბლო ბედისტრიალმა XIX საუკუნეშიც ამგვარივე ცენტრის არსებობა კვლავ უცხოეთში მოითხოვა. ეს იყო პეტერბურგის სამეცნიერო კერა, რომელიც ამ საუკუნის დასაწყისში საქართველოდან გადახვეწილი ბატონისშვილების მიერ დანთებული, თანდათან გაძლიერდა საუკუნის ბოლოს ნ. მარის მიერ, ხოლო შემდეგში ივ. ჯავახიშვილის მეთაურობით მძლავრ სამეცნიერო სკოლად გადაიქცა, სადაც ქართ-

ველოლოგიური სამეცნიერო კვლევა-ძიება წარმოებდა და ახალი სამეცნიერო კადრები მზადდებოდა.

დაულალავად და თავგანწირვით უძღვებოდა ამ დიდ საქმეს განსვენებული. „მოსწრაფებით, წადიერებით და გულს-მოღვინებით“ ქვას-ქვაზე სდებდა ქართული სამეცნიერო ტაძრის ასაგებად. ძნელი იყო ამ მიმართულებით მუშაობა ცარიზმის ხანაში. მაგრამ ივანე ჯავახიშვილი დაბრკოლებებს არ უშინდებოდა და დასახული მიზნის მისაღწევად თავგამეტებით იღწოდა. ამ მიზნით ის ფართოდ იყენებდა როგორც უნივერსიტეტის კათედრას, ისე ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრეს.

პეტერბურგის უნივერსიტეტის ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრე ივ. ჯავახიშვილის მიერ იყო დაარსებული და თვითვე იყო მისი უცვლელი ხელმძღვანელი. ეს წრე მეთაურობდა ყველა სხვა უნივერსიტეტის ქართველი სტუდენტების სამეცნიერო წრეებს რუსეთში და საზღვარგარეთ. სამეცნიერო მოხსენებები ქართულ ენაზე, საბიბლიოგრაფიო მუშაობა, სალექსიკონო მასალის შეგროვება, ტერმინების ამოკრება, სიძველეების რეგისტრაცია, ძველი ხელნაწერების ჩხრეკა—წრის მუშაობის საგანს შეადგენდა. ამის შედეგად წრის წევრებიდან არა ერთი და ორი მოღვაწე შეემატა ქართულ მეცნიერებას.

იმ დროს რუსეთის უნივერსიტეტებში ლექციები მხოლოდ რუსულ ენაზე იკითხებოდა. აკრძალვის მიუხედავად ივ. ჯავახიშვილი რიგ კურსებს უნივერსიტეტში ქართულად კითხულობდა, რითაც მშობლიური მეცნიერების განვითარებას ხელს უწყობდა და მსმენელებში ამ მეცნიერებისადმი სიყვარულს აღვივებდა.

თუ რა ნაყოფი გამოიღო ივ. ჯავახიშვილის ამ პერიოდის მუშაობამ,—ყველასათვის ცხადი შეიქნა თბილისის უნივერსიტეტის დაარსებისას.

მაგრამ განსვენებული აკად. ივ. ჯავახიშვილი დაინტერესებული იყო არა მარტო ქართული მეცნიერების აღორძინებით, არამედ ქართველი ხალხის კეთილდღეობითაც. მას არ წარმოედგინა ქართული მეცნიერება ქართველი ხალხის გარეშე. ამასთან დაკავშირებით ჩვენ ერთი შემთხვევა გვაგონდება.

პეტროგრადის სუსხიანი, ნოტიო საღამო იყო. სტუდენტთა სამეცნიერო წრის გამგეობის წევრები ივ. ჯავახიშვილის ბინაზე ვიყავით შეკრებილი. ბაასი იმ დროს მიმდინარე იმპერიალისტურ ომს შეეხო. ჩვენი ხელმძღვანელი მწუხარებით აღნიშნავდა, რომ ომში მრავალი ქართველი იხოცება, საავადმყოფოებში მრავალი დაქრილი ქართველია და რომ ჩვენ გვმართებს ამ უკანასკნელებზე მზრუნველობაო. ამ თათბირის შემდეგ არ გაუვლია ბევრ ხანს, რომ პეტროგრადისა და სხვა უნივერსიტეტების ქართველი სტუდენტების სამეცნიერო წრის წევრები დაუკავშირდნენ ქართველ დაქრილებს, მრავალ მათგანს შეძლებისდაგვარად შეუშსუბუქეს საავადმყოფოს მძიმე პირობები და მათ დაბრუნებას სამშობლოში ხელი შეუწყეს.

საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის პირველ სამეცნიერო სესიაზე წაკითხულ მოხსენებაში აკადემიკოსი ივანე ჯავახიშვილი ამბობდა: ქართველი ხალხის, ისევე როგორც სხვა კავკასიელი ხალხების ყოფაში უხვადაა შემონახული მრავალი საუკუნის გადანაცხოვრები, დიდი სამეცნიერო ღირებულების მქონე ნაშთები; ხალხში წარსული კულტურის მრავალი მარგალიტია გაბნეული, რომელთა შემწეობით მნიშვნელოვანი კულტურულ-ისტორიული პრობლემების გადაჭრა და ისტორიული წარსულის მრავალი საკითხის გარკვევა შეიძლება.

საყურადღებოა, რომ აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილის აზრი ამ საკითხზე სავსებით ემთხვევოდა საქართველოს მეორე დიდი მოამაგის ილია ქაეჭავაძის შეხედულებას. ილია წერდა: „სადაც შეგნებული აქვთ, თუ რა საუნჯეა დარჩენილი სხვადასხვა ჩვეულებებში, ცხოვრების ყოველგვარ საგანს ჯეროვან ყურადღების აქცევენ და გამოუკვლევლად არაფერს სტოვებენ“. მხოლოდ ამგვარი შესწავლითა და გამოკვლევით შეიძლება ყოველმხრივ შევიგნოთ ხალხის წარსული და აწმყო, მისი ავი და კარგო.

ცნობილია, თუ როგორი ოსტატობით გამოიყენა ივ. ჯავახიშვილმა ხალხში შემონახული თეთრი გიორგობის კულტი ქართველების უძველესი რელიგიის, მნათობთა თაყვანისცემის, დასადგენად. მანვე ხალხში დაცული იარაღების ძველი ფორმების საფუძველზე თავისებურად გაარკვია ქართული სახვნელი იარაღების განვითარების საფეხურები. იმის გამო, რომ ქართველი ხალხის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში შრომის იარაღების ძველი ფორმები უხვად და მრავალი სახითაა მოცემული—განსვენებული მეცნიერი საქართველოს შრომის იარაღების ცოცხალ მუზეუმს უწოდებდა.

უნდა ისიც ითქვას, რომ ხალხის ყოფის ასეთი შეფასება განსვენებული აკადემიკოსის მიერ ბოლო ხანებში შემუშავებული შეხედულება კი არ იყო, არამედ ეს აზრი მას სამეცნიერო ასპარეზზე გამოსვლის დროიდან ჰქონდა გამომუშავებული.

ჯერ კიდევ 1904 წელს ახალგაზრდა ივანე ჯავახიშვილი, პეტერბურგის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მაგისტრანტი, კ. ინოსტრანცევთან ერთად მონაწილეობას იღებდა რუსული ეთნოგრაფიული მუზეუმის მიერ მოწყობილ ეთნოგრაფიულ ექსპედიციაში, რომელიც დაღისტანში მუშაობდა. მან მოვლო ხუნძახი, დიდოეთი და სხვა მხარეები და შესანიშნავი ეთნოგრაფიული კოლექციები შეაგროვა. ამ იშვიათი კოლექციების კომპლექსში შედიოდა: ტაგრუცები, ჩხუტები, ჩამები, სკივრები, კიდობნები და სხვა. ეს, თავისი ფორმითა და ორნამენტით მდიდარი კოლექცია, ამჟამად ამკობს რუსულ ეთნოგრაფიულ მუზეუმს ლენინგრადში. მისი ერთი ნაწილი გამოქვეყნებულია კიდევ (А. Миллер, Древние формы в материальной культуре современного населения Дагестана. Материалы по этнографии, т. IV, I, Ленинград 1927).

ამ ექსპედიციიდან განვლო ოცდათხუთმეტმა წელმა და 1939 წლის ზაფხულში განსვენებული სიამოვნებით იგონებდა თავის მუშაობას დაღისტანში და გულისტკივილით ამბობდა, რომ მას დაღისტანში რამდენიმე იშვიათი კოლექცია დარჩა, რომელთა შეძენა ვერ მოახერხა. თუ ეს კოლექცია ჯერ კიდევ არ გამქრალა და აღმოაჩინოთ,—ჩვენ გვაეალებდა,— საქართველოს მუზეუმისათვის უსათუოდ შეიძინეთო. სწორედ 1940 წელს დაღისტანში (დიდოეთში) სამუშაოდ გაემგზავრა პირველი ეთნოგრაფიული ექსპედიცია საქართველოდან. ამ ექსპედიციის მოწყობაში განსვენებულმა მისთვის ჩვეული გულისხმიერებით მხურვალე მონაწილეობა მიიღო და ექსპედიციას რიგი დავალება მისცა.

ასევე განსაკუთრებულად ზრუნავდა განსვენებული კოლექციების დაცვაზე. თითოეულ სამუზეუმო საგანს განსაკუთრებული მოკრძალებითა და სიყვარულით ეპყრობოდა. მისთვის მუზეუმში ისეთი სამეცნიერო ლაბორატორია იყო, რომელიც მოწოდებულია ზუსტი მეცნიერული კვლევის შედეგები გამოფენის მეშვეობით ხალხში, ფართო მასებში გაავრცელოს. მაგრამ აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილს მუზეუმთან აკავშირებდა არა მარტო ამგვარი ინტერესები.

საქართველოს მუზეუმს ის უდიდეს როლს აკისრებდა ქართული კულტურის შესწავლის საქმეში. იგი ფართოდ სახავდა მუზეუმის ამოცანებს და ამ ამოცანების შესასრულებლად იღწოდა.

მისი შეხედულება საქართველოს მუზეუმის ამოცანებზე სცილდებოდა ჩვეულებრივ ტრაფარეტებს. მისი აზრით საქართველოს მუზეუმი უნდა გადაქცეულიყო ისეთ დაწესებულებად, სადაც საქართველოს მრავალსაუკუნოანი კულტურის ისტორია იქნებოდა ასახული. ამ ამოცანის განხორციელება განსვენებულს სავსებით ორიგინალურ ფორმებში ჰქონდა წარმოდგენილი. მას არა ერთხელ უთქვამს ჩვენთვის, რომ კულტურის ისტორიის ექსპოზიცია საქართველოს მუზეუმმა უნდა განახორციელოს ყოველგვარი შაბლონის გარეშე და არა ისე, როგორც ამას ჩვეულებრივად ბევრ მუზეუმში აკეთებენ ხოლმე, არამედ თავისებურად. აქ ასახული უნდა იყოს შრომისა და კულტურის ისტორია შერწყმით და, როდესაც საქართველოს მუზეუმის მთავარ გამოფენაში ეს ასე განხორციელდება, მაშინ

გამოჩნდება, თუ რამდენად მდიდარია, იშვიათი და თვალწარმტაცი საქართველოს კულტურის ისტორიაო.

ამ შესანიშნავ იდეას განსვენებული საჯაროდ იშვიათად თუ გამოსთქვამდა. ისე კი ამ აზრს ელოლიაევებოდა და მის განსახორციელებლად ყოველგვარ წინაპირობებს ჰქმნიდა. ყოველი მისი ნაბიჯი, ყოველი მისი მოქმედება, მთლიანად მისი სამუზეუმო საქმიანობა ამ იდეიდან გამომდინარეობდა და ამ იდეას ემსახურებოდა. ოფიციალური გამოსვლების დროს მოკლედ მოკრილი სიტყვით კმაყოფილდებოდა: საქართველოს მუზეუმს დიდი ამოცანები აქვს შესასრულებელი და დაულაღავი მუშაობა გემართებასო.

ამ დიდი ამოცანების შესასრულებლად განსვენებული დროს არ ზოგავდა, შეუსვენებლად მუშაობდა და დიდსა და პატარა საქმეს ერთგვარი წადიერებით აკეთებდა. ამით იყო გამოწვეული ის, რომ განსვენებული მუზეუმის მთლიანი სახის შენარჩუნებას მოითხოვდა და მის დანაწილებას ყოველთვის ეწინააღმდეგებოდა. ამით იყო გამოწვეული აგრეთვე მოთხოვნილება, რომლის მიხედვით მუზეუმის სტრუქტურაში ნავარაუდები უნდა ყოფილიყო პალეო-ზოოლოგიური და შინაური ცხოველების ქვე-განყოფილებები, პალეობოტანიკური და შინაური მცენარეების ქვე-განყოფილებები. ამითვე იყო გამოწვეული ის ბრძოლა, რომელსაც ეწეოდა განსვენებული მუზეუმის პროფანატორებისა და ყველა იმათ წინააღმდეგ, რომლებიც მეტად შორს იდგნენ მუზეუმის დანიშნულებისაგან, რომელთაც სამუზეუმო საქმეების არაფერი გაეგებოდათ, იყო ეს ასე საქართველოს მუზეუმში, მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში, თუ მუზეუმის მუშაკთა ყრილობაზე.

მაგონდება ერთი ყრილობა, სადაც ამ ჯურის მუშაკების გამოსვლების გამო, განსვენებულმა განაცხადა: „მე არ მგონია, რომ მავანმა სამუზეუმო საქმე გვასწავლოს, თუ ის ამის შემძლებელია, მოხარული ვიქნებიო“.

იმ დიდი ამოცანების განსახორციელებლად, რომელთაც განსვენებული მუზეუმს უსახავდა—საჭირო იყო მუზეუმის მუშაკთა კვალიფიციური კადრი. განსვენებული გულმოდგინებით იკრებდა ახალგაზრდობას, ატარებდა მათთან სემინარებს, ზრუნავდა მათზე სიყვარულით, შეტრფოდა იმათ ზრდას. განსვენებულს მრავალ სხვა დადებით მხარეებთან ერთად ერთი იშვიათი თვისება ახასიათებდა. ის ნაკლოვან ადამიანში ადვილად მიაგნებდა კარგს და ამ კარგის გაზრდასა და გაღვივებას ხელს უწყობდა.

განსვენებულმა ღრმა კვალი გააველო ქართული მეცნიერების ყამირს და საქართველოსა და მეზობელი ქვეყნების ისტორიისა და კულტურის მრავალი პრობლემა გაარკვია. მან ისტორიოგრაფიული ხასიათის კლასიკური ნაშრომები შექმნა, რომელთაგან ზოგიერთი იმდენად და იმ სახითაა გაკეთებული, რომ ამ საკითხზე წერა ივ. ჯავახიშვილის შემდეგ ნიშნავს, როგორც იტყვიან ხოლმე, ილიადის წერას ჰომეროსის შემდეგ. განსვენებულს კიდევ მეტის გაკეთება სურდა, კიდევ მეტის მოსწრება.

მაგრამ გადაშლილი ხელნაწერის ფურცელზე მოწაფეებისა და საზოგადოების თანდასწრებით მოულოდნელად შესწყდა ამ დიდბუნებოვანი ადამიანის სიცოცხლე. მას შემდეგ, რაც ჩვენ ვეღარ ვხედავთ სევდის იერით გადაკრულ ბატონი ივანეს მოლიმარ სახეს, მას შემდეგ, რაც ჩვენ მას უღმობელმა სიკვდილმა ჩამოგვაცილა—დღითი-დღე უფრო და უფრო მწვავედ ვგრძნობთ ამ მწარე დანაკლისს.

განსვენებული ხშირად იტყოდა ხოლმე, რომ არაფერი არ ამშვენებს ადამიანს ისე, როგორც შრომა. შრომა იყო მისი ესოდენ ნაყოფიერი ცხოვრების მოტო.

კარგად დავიმახსოვროთ ჩვენი საყვარელი მასწავლებლის ეს მცნება. შრომაში მას მიეზაძოთ და მისი ხსოვნა ჩვენს გულში სამუდამოდ დავიმარხოთ.